

**«ΞΕΧΩΡΙΣΤΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ» ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ «ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ»
ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ.
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ «ΜΕΤΑΠΡΑΤΗ» ΝΙΚΟΛΑ ΘΕΩΝΑ
ΑΠΟ ΤΟ ΦΙΛΩΤΙ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ**

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Λαογραφίας στο Δ. Π. Θράκης

Χρόνια τώρα στην επιτόπια έρευνα,
οι μνήμες των άλλων μου επέτρεψαν
να ακούσω τη δική μου μνήμη¹.

1. Εισαγωγικά

Όταν ο Μιχαήλ Μερακλής έγραφε ότι η Λαογραφία δεν ασχολείται με τις ατομικές περιπτώσεις ή αποκλίσεις, εννοούσε ότι τα λαογραφικά φαινόμενα δημιουργούνται και υφίστανται ως τέτοια όταν χαρακτηρίζονται από το κριτήριο της ομαδικότητας². Ο ισχυρισμός του ισχύει κραταιότερος σήμερα. Δεν απέκλειε, δηλαδή, τη μελέτη δραστήριων *ατομικότητων* της κοινωνίας, όπως ερμηνεύτηκε από κάποιους. Οι λαϊκοί ποιητές³, οι ναΐφ ζωγράφοι, οι επώνυμοι μαστόροι-τεχνίτες (αγγειοπλάστες, κηροποιοί, χαλκοτεχνίτες, κλπ.), οι μαίες⁴ κ.ά. έχουν τύχει «ιδιαιτέρας φροντίδος» από τη λαογραφική επιστημονική κοινότητα, και ξεχωριστές όντως προσωπικότητες τους έχουν στεφανωθεί (καθ' υπερβολήν ενίοτε) με τον κότινο της αναγνώρισης της προσφοράς τους στην κοινωνία.

Προ πολλού χρόνου είχα την ιδέα να εστιάσω το ενδιαφέρον μου στη μελέτη κάποιων ξεχωριστών ατόμων που έδρασαν με εξαίρετο και *ιδιάζοντα* τρόπο κατά τον παρελθόντα 20^ό αιώνα, εντός του πλαισίου του «παραδοσιακού» μας πολιτισμού, που έχει αναμφισβήτητα όρια-τέρματα τις δεκαετίες του 1950 ή του 1960· σε κάποιους ξεχωριστούς ανθρώπους (εκτός αυτών που έχει ήδη μελετήσει η Λαογραφία), επειδή

¹ «Προσαρμογή» στα κατ' εμέ μιας σκέψης της Luisa Passerini, από την εργασία της «A passion for memory», *History Workshop Journal* 72:1 (2011), 241-250.

² Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2011, 14.

³ Συγκεντρωτική βιβλιογραφία επί του θέματος βλ. ενδεικτικά στα: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Η έντυπη λαϊκή ποίηση στην Κάρπαθο: Μορφή, λειτουργία, σημασία», *Δωδώνη* 12 (1983), 347-405· ο ίδιος, *Λαϊκοί ποιητές της Καρπάθου. Τρία παραδείγματα*, Αθήνα 1997 (ειδικά τις σελ. 51-88 με τη σχετική βιβλιογραφία)· Μ. Γ. Βαρβούνης, *Ο κυμαίος λαϊκός ποιητής Γεώργιος Ν. Χαρτσάς. Εισαγωγή, έκδοση, σχόλια*, Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κύμης, Αθήνα 2010· Γ. Θανόπουλος, *Ελληνική λαϊκή ποίηση. Από το δημοτικό τραγούδι στη σύγχρονη έντυπη και ηλεκτρονική λαϊκή ποίηση*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2014.

⁴ Από την πλήθουσα σχετική βιβλιογραφία βλ. εντελώς ενδεικτικά Βάλτερ Πούχνερ, «*Η γιορτή της μαμής και ο φεμινισμός. Προς την ανατροπή των κοινωνικών ρόλων*», στο βιβλίο του *Κοινωνιολογική Λαογραφία. Ρόλοι, συμπεριφορές, αισθήματα*, Αρμός, Αθήνα 2010, 73-97.

έκρινα πως η *ειδική* μελέτη των περιπτώσεών τους θα συμβάλει στη σφαιρικότερη θεώρηση του καθημερινού βίου της «παραδοσιακής» κοινότητας.

Οι *ξεχωριστοί* άνθρωποι της δικής μου αναφοράς δεν ανήκουν στην κατηγορία εκείνη των ατόμων των οποίων δεν γνωρίζουμε καν τα ονόματα, όπως (π.χ.) των ανδρών και των γυναικών που άλλαξαν τον κόσμο με την καλλιέργεια στην Ευρώπη και την Αφρική φυτών που εισήγαγαν από τον Νέο Κόσμο· κάποιων που διαδραμάτισαν σημαντικούς ρόλους σε τοπικούς δημόσιους χώρους, «στο δρόμο, στο χωριό, στην ενορία, στο σωματείο, στο συμβούλιο»⁵. Οι διαμάχες των ιστορικών σχετικά με το πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος του ατόμου και των δράσεών του στην ιστορία δεν αφορούν σε αυτούς. Η αναπαράσταση των υποκειμένων ως μονολιθικών, ομοιογενών και αδιαφοροποίητων συλλογικοτήτων δεν έλυσε το ζήτημα της αορατότητας και της Ανωνομίας⁶. Και όμως, αυτοί οι άνθρωποι του «λαουτζίκου» είναι «τόσο μεγάλοι όσο κι εγώ», αποφαινόταν ο Joseph Mitchell στον *New Yorker* διαμαρτυρούμενος εξ αιτίας της περιφρόνησης που επεδείκνυαν οι ιστορικοί στα πρόσωπα αυτά⁷.

Στο μέσον της δεκαετίας του 1970 το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών προσανατολίζεται στη διερεύνηση της καθημερινής ζωής των ανθρώπων, στις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις και σχέσεις, στον βιωματικό κόσμο, στις πρακτικές γνώσεις των ατόμων, στα νοήματα και στη δράση τους· αναπτύσσεται η *βιογραφική μέθοδος* και διαδίδεται ευρύτερα το ρεύμα της Προφορικής Ιστορίας και της μελέτης της συλλογικής μνήμης ως μέλημα ενός ευρύτερου αναγνωστικού κοινού, το οποίο δεν ενδιαφέρεται πλέον αποκλειστικά για τον βίο και τη δράση διασημοτήτων, αλλά και των απλών ανθρώπων⁸. Η βιογραφική προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων συνδέθηκε και με το πολιτικό αίτημα να «δοθεί φωνή» στους απλούς ανθρώπους και να φωτιστούν οι τρόποι της ζωής τους, οι σκέψεις τους, η δράση τους. Ήταν μια «δημοκρατική» αντίληψη για την ερμηνεία της κοινωνικής ιστορίας των ανθρώπων. Οι γνωστές στον κόσμο της Λαογραφίας αυτές σκέψεις κέντρισαν εντονότερα τη δική μου σκέψη να ασχοληθώ με τους ξεχωριστούς ανθρώπους των «παραδοσιακών» κοινοτήτων, γνωστών μεν στις ίδιες, παραμελημένων όμως, περιφρονημένων, παρεξηγημένων από αυτές.

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί – ειδικότερα – να αποτελέσει εγκώμιο στους ξεχωριστούς εκείνους γνωστούς (στις τοπικές κοινωνίες) ανθρώπους του «παραδοσιακού» μας πολιτισμού, οι οποίοι με την στάση και τη συμπεριφορά τους σε ποικίλα ζητήματα και την εν γένει δράση τους (ή ακόμη και με την ενεργητική απραξία τους) δεν άλλαξαν μεν τον ρου της ιστορίας μιας ηπείρου ή μιας χώρας, αλλά (απλά) την ιστορία του δικού τους κοινωνικού περιγύρου, είτε (ακόμη πιο περιοριστικά) ανέδειξαν με την παρουσία τους και μόνον τις ελλειμματικές δομές ή αμφισβήτησαν τους κυριαρχικούς λόγους της κοινωνίας τους, όταν ακόμη αυτοί ήταν ισχυροί και καθοριστικοί στη διαμόρφωση κοινωνικών μνημών. Αναφέρομαι στους ανθρώπους εκείνους που κατέστησαν ακόμη και ασυνταύτιστοι με το υπόλοιπο «ομοιογενές» σύνολο, *ετερότροποι* στις ατομικές εκδηλώσεις τους, μοναχικοί «διανοητές», εκφραστές μιας

⁵ Πρβλ. Eric Hobsbawm, *Ξεχωριστοί άνθρωποι. Αντίσταση, εξέγερση και τζαζ*, μτφρ. Παρασκ. Ματάλας, Θεμέλιο, Αθήνα 2001, στον Πρόλογο του βιβλίου.

⁶ Jan Gross, *Neighbors: The destruction of the Jewish community in Jedwabne, Poland*, Princeton University Press, Princeton 2001.

⁷ Στο Eric Hobsbawm, *Ξεχωριστοί άνθρωποι...*, ό.π.

⁸ Άννα Λυδάκη, *Ίσκιος κι αλαφροΐσκιωτος. Λαϊκός λόγος και πολιτισμικές σημασίες*, Παπαζήσης, Αθήνα 2012, 58.

«ανέκφραστης συγκρουσιακής συνύπαρξης»· αναφέρομαι σε εκείνους που διετύπωσαν *εμπράκτως* τους δικούς τους λόγους (discourses) για τα πράγματα, ενάντιοι:

1. στους κυρίαρχους λόγους της Εκκλησίας περί το επιβεβλημένο θρησκευτικό αφήγημα,
2. στον μαγικό τρόπο σκέψης του «παραδοσιακού» ανθρώπου, που *καθιέρωσε* (με την πρωταρχική του σημασία το ρήμα) κάθε λογής δεισιδαιμονική σκέψη και κραταίωσε τη δύναμη της τύχης και του αναπόφευκτου της μοίρας,

3. στους διαμορφωμένους προ αιώνων έμφυλους λόγους, που ενίσχυαν την ανδρική ρητορική για τα «πράγματα» των ανθρωπίνων σχέσεων,

4. στην καταπιεστική και αδιανόητη γι' αυτούς *λογική* και *αλήθεια* της κοινωνίας. Αναφέρομαι (ποιητικά) στους τρελούς των μικροκοινωνιών των χωριών, αυτούς τους στιγματισμένους ανθρώπους, τους καταστροφείς της κοινωνικής τάξης, που η «γνωστική» υπόλοιπη κοινωνία μετέτρεπε σε ζώντα παίγνια προς συμπλήρωση της ανύπαρκτης διασκεδάσεώς της. Πρωτοπόροι κοινωνικοί αναλυτές του εν λόγω φαινομένου στην Ελλάδα ήταν και πάλιν οι λογοτέχνες μας, ο Μιχαήλ Μητσάκης (π.χ.) έδωσε ένα εκπληκτικό υπόδειγμα θεώρησής του. Πιστεύω ακράδαντα (όπως ο «δάσκαλος» όλων μας Μιχαήλ Μερακλής που με έχει επηρεάσει) ότι με την απαραίτητη *γνώση των προβλημάτων που εγείρει η ενασχόληση με την Λογοτεχνία* ως λαογραφική πηγή και με την στέρεη μεθοδολογία που έχει πλέον εισαχθεί στη μελέτη των σχέσεών τους, η Λαογραφία του μέλλοντος θα πρέπει να στραφεί εντατικότερα προς αυτήν⁹,

5. στην καθιερωμένη *ηθική* της κοινότητας, ως «ανήθικοι Άλλοι», ως «κατηραμένοι» και «παρεκκλίνοντες» που εξοβελίστηκαν στο «πυρ το εξώτερον» χωρίς να ακουσθεί ποτέ γι' αυτούς ένας λόγος συνηγορίας,

6. στον κοινωνικό ντετερμινισμό, που όριζε τα όρια της κοινωνικής κινητικότητας των ατόμων εντός του πλαισίου που είχε θεσμοθετήσει ατύπως η τοπική κοινωνική πρακτική, η «παράδοση» και ο αυστηρός καταμερισμός εργασίας. Π.χ., για τους νέους ανθρώπους του Φιλωτίου ή του Γλινάδου, αφού το συγκείμενο (context) της παρούσας εργασίας επικεντρώνεται σε αυτά τα χωριά, είχε προορισθεί να γίνουν βοσκοί ή αγρότες.

Σήμερα ο κάτοικος ενός χωριού της Νάξου εισέρχεται *καθ' έξιν* στο μεγάλο ή το μικρό *super market* του ανά πάσαν στιγμή, προκειμένου να αγοράσει τα δέοντα για τη διατροφή του. Έχει ποτέ διερωτηθεί άραγε ποιοι ήταν οι συγχωριανοί του εκείνοι, οι οποίοι ίδρυσαν το πρώτο παντοπωλείο στο χωριό του, το οποίο εφοδίασαν με πρόχειρα ξύλινα ράφια και επάνω τους άπλωσαν τα *αγαθά του πολιτισμού*, που έβρισκε κάποιος πιθανώς μόνον στη Χώρα (όταν και αν μπορούσε να κατέλθει ως εκεί), σχεδόν άγνωστα στην κοινοτική του επικράτεια μέχρι τότε, ή που είχε ακούσει γι' αυτά στις αφηγήσεις κάποιων (περισσότερο «ταξιδεμένων») συγχωριανών του; Διανοήθηκε άραγε για τις επιπτώσεις που είχε στην μέχρι τότε κοινοτική και προσωπική ζωή του καθενός η καινοτόμος απόφαση εκείνων;

2. Θεωρητικά

2.1. Ο Pierre Bourdieu (Πιερ Μπουρντιέ) κάνει λόγο για την κοινωνική ιεραρχία των αντικειμένων / θεμάτων της επιστήμης. Τα διακρίνει σε «χυδαία», «ανάξια διερευνήσης» (obscurs) και σε αναγνωρισμένα από την οικεία *επιστημονική κοινότητα*, ευγενή,

⁹ Για τη δική μου μικρή συμβολή στο συζητούμενο θέμα βλ. Μ. Γ. Σέρρης, *Αστική Λαογραφία. Αναπαράστασεις της Αθήνας (1880-1896) στο συγγραφικό έργο του Μιχαήλ Μητσάκη: Χώρος, κοινωνία, πολιτισμοί, ταυτότητες*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2016, 41 κ.ε., 153 κ.ε. και στα λήμματα του *Ευρετηρίου* τρέλα, τρελός προκειμένου περί των τρελών του χωριού και της πόλης.

«σημαντικά» (*prestigieux*)¹⁰. Θεωρεί πως ο ερευνητής υιοθετεί αυτήν την αξιολογική ιεραρχία, άρα συνειδητά ή ασυνειδητά την λαμβάνει υπ' όψιν του. Κρίνει, δηλαδή, ότι κατά πάσαν πιθανότητα οι πιο ουσιώδεις επιστημονικά εργασίες ενός ερευνητή οι σχετικές με «ασήμαντα» θέματα / αντικείμενα έχουν ελάχιστες πιθανότητες να τύχουν της αναγνώρισης που τυγχάνουν άλλες λιγότερο ενδιαφέρουσες επιστημονικά εργασίες, αλλά οι οποίες αναφέρονται σε «σημαντικά» θέματα, ασχέτως αν αυτά τα τελευταία συνήθως είναι κατ' ουσίαν τα πιο ασήμαντα και ανώδυνα. Συνεπώς, ο αμφισβητών την καθεστηκυία ιεραρχία / αξιολόγηση των αντικειμένων επιστήμων κινδυνεύει να χαρακτηριστεί «αιρετικός» από την «ακαδημαϊκή ορθοδοξία» (από όσους έχουν υιοθετήσει/αποδεχθεί και υπερασπίζονται την υφιστάμενη ιεραρχία στην αξιολόγηση των - λαογραφικών εν προκειμένω - αντικειμένων)· η πλευρά αυτών που την αμφισβητούν, αντιθέτως, τον αποδέχεται με επαινετικούς όρους.

Μένω στις παραπάνω (ελάχιστες επί του θέματος) θεωρητικές επισημάνσεις, αρκούμενος να παραπέμψω τον ενδιαφερόμενο να εντρυφήσει σε θέματα Φιλοσοφίας της Επιστήμης τουλάχιστον στη (γνωστότερη τα τελευταία έτη) θεωρία του Thomas Kuhn (Τόμας Κουν) για την *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*¹¹. Από αυτήν επιλέγω μια βασική της θέση σχετιζόμενη με το θέμα μου: Κάθε επιστήμη (η Λαογραφία π.χ.) έχει (σε δεδομένο πάντοτε ιστορικό χρόνο) το οικείο της paradigm - παράδειγμα (= «το σύνολο των πεποιθήσεων, των αναγνωρισμένων αξιών και των τεχνικών, που ασπάζονται τα μέλη μιας δεδομένης ομάδας επιστημόνων»). Ο ερευνητής (και δη ο νέος) οφείλει να εξοικειωθεί με το περιεχόμενό του, όπως φυσικά το αντιλαμβάνεται η κυρίαρχη (επιστημονικά) ομάδα, να υπηρετεί τις επιμέρους του λεπτομέρειες σαν να ήταν αναμφισβήτητες αλήθειες. Ποιο είναι αυτό το κυρίαρχο παράδειγμα και ποια η κυρίαρχη ομάδα στην ελλαδική Λαογραφία; Γιατί το ισχύον σήμερα παράδειγμά της είναι (;) ισχυρό; Μήπως δεν υπάρχει ισχύον παράδειγμα; Αν τα στάδια που διέρχεται μια επιστήμη είναι (κατά Κουν) *προ-επιστήμη* → *κανονική / φυσιολογική επιστήμη*¹² → *κρίση* → *επανάσταση* → *νέα κανονική επιστήμη* → *νέα κρίση*, η περίπτωση της ελληνικής Λαογραφίας πού βρίσκεται;

2.2. Ουδείς μελετητής της λεγόμενης ελληνικής «παραδοσιακής» κοινωνίας ισχυρίζεται ότι αυτή απετέλεσε ένα ομοιογενές σώμα¹³. Η ατομικότητα, ο Εαυτός ήταν ανέκαθεν παρόντα, είτε ως αποτελέσματα μιας *αυτόνομης* πορείας του ατόμου (στον βαθμό που ήταν δυνατόν), είτε διαμεσολαβημένη από τις επιμέρους κοινωνικές ομάδες στις οποίες ανήκε.

Πράγματι, παρά την αποδεικτική ισχύ των νεωτερικών θεωρήσεων περί *Εαυτού*¹⁴, περί αυτοπροσδιορισμού δηλαδή του ατόμου, φαίνεται πως η *κοινωνιοκεντρική* θεώρηση του ζητήματος έχει σήμερα γίνει ευρύτερα αποδεκτή, ότι δηλαδή η ατομικότητα διαμορφώνεται δι-υποκειμενικά, μέσα από τη σχέση του ατόμου με την κοινωνία,

¹⁰ Πιερ Μπουρντιέ, *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, πρόλογος, επιμέλεια Ν. Παναγιωτόπουλος, Δελφίνι, Αθήνα 1994, 51 κ.ε.

¹¹ Η τελευταία έκδοσή της, τρίτη, είναι του 2004, σε μετάφραση των Γ. Γεωργακόπουλου και Β. Κάλφα (Σύγχρονα Θέματα). Βεβαίως ο Κουν δέχθηκε σκληρή κριτική, μεταξύ άλλων κατηγορήθηκε για άκραιο σχετικισμό. Άρα, και η δική του πρόταση δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως ένα ακόμη *Παράδειγμα*.

¹² Η πρόοδος σε ένα επιστημονικό πεδίο αρχίζει να εμφανίζεται για πρώτη φορά με την *normal science* όπως την αποκαλεί ο Κουν.

¹³ Βλ. ενδεικτικά Β. Νισιιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993², 39 κ.ε.

¹⁴ Brian Morris, *Anthropology of the self. The individual in cultural perspective*, Pluto Press, London 1994· Anthony Cohen, *Self consciousness*, Routledge, London 1994.

ότι το *ατομικόν* είναι συνέπεια του *κοινωνικού*, εντός του οποίου διαμορφώνεται, ότι «κάθε συμπεριφορά έχει την καταγωγή της στην κοινωνία»¹⁵. Δηλαδή, στο αλλιώς διατυπωμένο προαιώνιο ερώτημα *Nurture or Nature?* («ανατροφή» ή «φύση»;) οι περισσότερες απαντήσεις ρέπουν στο πρώτο σκέλος. Η κατασκευή του ατομικού χαρακτήρα είναι μια κοινωνική διεργασία, πλάθεται μέσα από τη συμμετοχή του ατόμου στο συλλογικό, το εκάστοτε πνεύμα της εποχής, σε ένα συλλογικό πλαίσιο αναφοράς. Οι ατομικές εμπειρίες και ενθυμήσεις είναι άμεσα συνδεδεμένες με τις συλλογικές, και αντιστρόφως, άρα δεν μπορεί να είναι απόλυτα ατομικές, στο βαθμό που συνδέονται με την κοινωνική διάσταση. Το «εγώ» δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνον στο πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων, άρα η ατομικότητα πρέπει να νοηθεί σε σχέση με τους «άλλους», διότι τα άτομα είναι υποχρεωμένα να δημιουργούν εντός ενός περιβάλλοντος αλληλεξάρτησης¹⁶.

Από την πληθώρα των σύγχρονων θεωρήσεων του ζητήματος εστιάζω εν συντομία στην θεώρηση του Norbert Elias (Νόρμπερτ Ελίας) και στην επιλογή του να θεωρήσει τη γλώσσα ως εργαλείο των επιχειρημάτων του. Κατ' αυτόν, η γλώσσα εξυπηρετεί διττή λειτουργία, τον *προσανατολισμό* και την *επικοινωνία*. Όσον αφορά στην πρώτη, ο Elias εννοεί ότι η γλώσσα προσανατολίζει το άτομο στον κόσμο, αφού του προσφέρει μια ξεχωριστή ονομασία, ένα ξεχωριστό σύμβολο για κάθε εμπειρία του εντός της ομάδας. Έτσι επιτυγχάνεται η επικοινωνία της ομάδας, που προϋποθέτει φυσικά την ύπαρξη ομάδας. Οι λέξεις πρέπει να σημαίνουν στον ομιλητή και τον ακροατή παρόμοια πράγματα, να έχουν σε αυτούς κοινή σημασία. Όταν ένα άτομο αφομοιώνει μια γλώσσα, γνωρίζουμε πλέον όλοι ότι ενστερνίζεται ένα τρόπο σκέψης, βαθιά ριζωμένο στη δομή της γλώσσας, που του διαμορφώνει τον ψυχισμό και την προσωπικότητα¹⁷. Άρα, ό,τι ισχύει για τη γλώσσα μπορεί να μετατεθεί και στη σχέση ατομικού - κοινωνικού. Όπως η γλώσσα δεν έχει τη δική της ύπαρξη έξω από την ανθρώπινη εμπειρία, έτσι και η διαμόρφωση του ατόμου δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από το κοινωνικό¹⁸.

Έχει πλέον καταστεί κοινή πίστη στους ερευνητές, αφού έχει τεκμηριωθεί επιστημονικά, ότι «υπάρχουν σημαντικές διαφορές στα *πολιτισμικά* αναπτυγμένα χαρακτηριστικά, στις δεξιότητες και στις κοσμοθεωρίες των μελών ακόμα και μικρών ανθρωπίνων ομάδων»¹⁹ και ότι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι να επιλέξουν τις πράξεις/δράσεις τους μέσα σε ένα πλαίσιο προσδιορισμένο κοινωνικά και πολιτιστικά.

¹⁵ Thomas Hylland Eriksen, *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία*, μτφρ. Αθ. Κατσίκερρος, Κριτική, Αθήνα 2007, 82.

¹⁶ Θυμίζω εν συντομία ότι κατά τον Freud (Φρόυντ) βασικά στοιχεία της ατομικής προσωπικότητας σχετίζονται με την εσωτερικευση των οικογενειακών / κοινωνικών κανόνων και προτύπων. Οι εσωτερικευμένες φιλοδοξίες, τα όνειρα και οι ναρκισσιστικές απαιτήσεις των γονέων του είναι το Ιδανικό Εγώ του νέου ατόμου. Το Υπερεγώ του (η ηθική συναίνεση) είναι το σύνολο των εσωτερικευμένων εντολών και κατευθύνσεων που επιβάλλει η κοινωνία. Αυτά τα δύο ορίζουν τη σχέση του με τον κόσμο. Ο Durkheim (Ντυρκέμ) αντιλαμβανόταν την κοινωνία ως μια καθοδηγήτρια ηθική δύναμη, πίστευε στην συλλογική συνείδηση (*collective conscience*), που διαμορφώνει την ατομική / κοινωνική συμπεριφορά.

¹⁷ Για όλα τα παραπάνω βλ. αναλυτικά στο βλ. Ν. Κατριβέσης, *Η κοινωνιολογία του Norbert Elias: Από τις κοινωνικές δομές στις αλληλεξαρτήσεις*, Gutenberg, Αθήνα 2003, 43 κ.ε.

¹⁸ Norbert Elias, *Η εξέλιξη του πολιτισμού. Ήθη και κοινωνική συμπεριφορά στη νεώτερη Ευρώπη. Αλλαγές της συμπεριφοράς στα κοσμικά ανώτερα στρώματα της Δύσης*, μτφρ. Έμη Βαϊκούση, Νεφέλη, Αθήνα 1997, 19.

¹⁹ Thomas Hylland Eriksen, *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα...*, ό.π., 88.

3. Το μελετώμενο παράδειγμα

Η παρούσα εργασία ασχολείται ειδικότερα με την περίπτωση ενός ξεχωριστού ανθρώπου τής υπ' αριθμόν 6 παραπάνω κατηγοριοποίησης, που αντιστάθηκε δηλαδή στην *κοινωνική αιτιοκρατία* της εποχής του. Το θέμα της πιθανώς δεν κρίνεται ως «σημαντικό» από την ισχύουσα αξιολογική ιεραρχία των ερευνητικών αντικειμένων της Λαογραφίας, αφού παρακάμπτει τον βασικό κανόνα της *ομαδικότητας* του λαϊκού πολιτισμού και εστιάζει σε μια μονάδα της κοινωνίας. Τα *θεωρητικά ζητήματα που συζητήθηκαν παραπάνω* άπτονται αυτής της *ιδιαιτερότητας και επιχειρηματολογούν υπέρ της «σημαντικότητας»* τού υπό πραγμάτευση θέματος.

Το ξεχωριστό πρόσωπο της περίπτωσης μου είναι ο Φιλωτίτης Νικόλας Θεωνάς (εφεξής: Ν.Θ.), του *Καρουλομανόλη*, όπως τον γνώριζαν οι «παλαιοί» συγχωριανοί του (με διακριτικό παρωνύμιο εννοώ), εκατοντούτης και ενός έτους σήμερα (1916-2017). Η περίπτωση του κρίνω πως αποτελεί αφορμή μελέτης για όσα θεωρητικά αναφέρθηκαν παραπάνω και σχετίζονται με την όποια αυτόνομη βούληση και δράση του ατόμου στην «παραδοσιακή» κοινωνία και την επενέργεια των υπόλοιπων οικογενειακών και κοινωνικών παραγόντων στην εξέλιξή του.

«Οι γονείς μου», αφηγείται, «ήτανε τω γραμματώ και ευσεβείς χριστιανοί. Όλη μου η ζωή ξεκίνησενε από ένα καλό περιβάλλον οικογενειακό, από γονείς ευσεβείς και εγγράμματοι κατά την εποχή εκείνη. Ξεκίνησα το 1934 να μπω στη δουλειά, ήμανε πλήρης ευχαριστημένος ότι εργάζομαι και μ' αρέσει η δουλειά. Μ' άρεσε η πρόοδος, η άνοδος...», «ήμανε προκομένος». Ο πατέρας του, ο Μανόλης Θεωνάς (ένα από τα επτά αδέρφια, δύο αγόρια και πέντε κορίτσια) είχε αποφοιτήσει από το Σχολαρχείο, είχε γνώσεις πολλές και καλές για κείνην την εποχή. Είχε μάλιστα νεαρός μεταβεί στα Βουρλά και στην Αθήνα όπου, διέμεινε επί 17 συναπτά έτη, δεκατέσσερα στα πρώτα, τρία στην δεύτερη.

Με όρους του Bourdieu ο νεαρός Ν.Θ. διέθετε συγκριτικά προς τους συγχωριανούς του ένα ισχυρό *πολιτισμικό κεφάλαιο*²⁰. Υπενθυμίζω ότι ο όρος αφορά σε ο,τιδήποτε σχετίζεται με το προσωπικό και κοινωνικό υπόβαθρο ενός ατόμου. Είναι μια έννοια με πολλές πτυχές (γούστα, προτιμήσεις, τυπικά προσόντα, τεχνογνωσία, πολιτισμικές δεξιότητες, ικανότητα διάκρισης καλού-κακού²¹) και καθορίζεται από την κοινωνική θέση του καθενός. Κατά τον Bourdieu, η ατομική κουλτούρα συνδέεται *αμέσως* με την κοινωνική ανισότητα. Συμπέρανε επίσης ότι οι πολιτισμικές συνήθειες και οι προδιαθέσεις που κληρονομούνται από γενιά σε γενιά από την οικογένεια παίζουν σημαντικό ρόλο στη σχολική επιτυχία. Με ένα άλλον όρο του ίδιου γάλλου διανοητή, ο Ν.Θ. διέθετε ένα ξεχωριστό *habitus*²², διαμορφωμένο από το πολιτισμικό πλαίσιο της ανατροφής του και λιγότερο από το ταξικό ή το οικονομικό.

Κρυφή ή φανερή επιθυμία του νεαρού Ν.Θ. (όπως μού κατέθεσε στις μεταξύ μας συνεντεύξεις) ήταν να «*μάθει γράμματα*», δεδηλωμένη όμως της μητέρας του να γίνει έμπορος. Τον επηρέασε τελικά: «*Η μητέρα με παρακίνησε να γίνω μεταπράτης λεγόμενος, την εποχή εκείνη έτσι τους λέγανε, μεταπράτες, εδώναν και παίρνανε*». Δεν

²⁰ Ο όρος «πολιτισμικό κεφάλαιο» αρχικά επεξηγήθηκε από τους Bourdieu και Passeron («Cultural Re-production and Social Reproduction», 1973). Βλ. και Πιερ Μπουρντιέ, *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, πρόλογος - επιμέλεια Ν. Παναγιωτόπουλος, Δελφίνι, Αθήνα 1994, 75 κ.ε.

²¹ Πρβλ. Ph. Smith, *Πολιτισμική θεωρία. Μια εισαγωγή*, μετφρ. Αθ. Κατσιέρος, Κριτική, Αθήνα 2006², 217.

²² Για τον όρο βλ. ενδεικτικά στο P. Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, μετφρ.- επιμ. Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, passim.

είναι τυχαίο το γεγονός ότι η εκ μητρός γιαγιά του ήταν αδελφή δύο προβεβλημένων μορφών της φιλωτίτικης πνευματικής ζωής, του Νεοφύτου και Γεωργίου Παγίδα²³. Η μητέρα του, δηλαδή, έκρινε πως το *συμβολικό κεφάλαιο* (ένας ακόμη όρος του Bourdieu²⁴) που θα αποκόμιζε τελικά ο γιος της εμπλεκόμενος με το εμπόριο θα ήταν ισχυρό. *Οι κοινωνικές τάξεις διαφοροποιούνται από την αναλογία του οικονομικού κεφαλαίου στο πολιτισμικό κεφάλαιο που διαθέτουν* ισχυρίζεται ο ίδιος διανοητής. Η θέση που ένα άτομο κατέχει στο κοινωνικό σύστημα εξαρτάται από το συνολικό μέγεθος των δύο κεφαλαίων που κατέχει, αλλά και με τη σχετική σπουδαιότητα της καθεμιάς μορφής κεφαλαίου. Επιπλέον, επισημαίνω στο σημείο αυτό τη δύναμη της επιρροής που ασκεί στον νεαρό Νικόλα η μητέρα του. Ας στοχαστούμε και πάλι, με αφορμή αυτό, την επίδραση που ασκείται στους νέους και από ποια πρόσωπα. Ανατρέπεται, κρίνω, άλλη μια φορά, η μονομερής και άκαμπτη θεωρία κάποιων «φεμινιστικών κύκλων» για την μειονεκτική θέση της γυναίκας, για τον μειωμένο της (συγκριτικά) ρόλο στην οικογενειακή ιεραρχία, για τη δήθεν αναμφισβήτητη ανδρική κυριαρχία²⁵.

Μια αναγκαία θεωρητική παρέκβαση: Ο άνθρωπος του προβιομηχανικού πολιτισμού δεν εναντιώθηκε στη *μόρφωση καθεαυτήν*, αλλά στους φορείς της. Η πολιτική (τελικά) εξάρτηση των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων από τα ανώτερα εξαρτήθηκε εν πολλοίς από την κυριαρχία των δεύτερων επί των πρώτων με την πρακτική των επιχειρούμενων βίαιων ή εκουσίων *εκπολιτισμών* (η *πολιτισμική καλή θέληση* του Bourdieu²⁶), σύμφωνα τουλάχιστον με την κατά Gramsci (Γκράμσι) «πολιτιστική ηγεμονία»²⁷. Απεναντίας, πίστεψε στη δημιουργική δύναμή της (*άνθρωπος αγράμματος ξύλο απελέκτο*) και τη θεώρησε ως το μόνο προσιτό εργαλείο για την κοινωνική κινητικότητα των παιδιών του, των αγοριών κατ' εξοχήν. Η τυχόν υποτίμησή της από τον απλό λαό (ή η σάτιρά της) ήταν υστερογενής, απόρροια του κυρίαρχου / ηγεμονικού εκκλησιαστικού λόγου, που συνδύασε την κατοχή της Γνώσης-Μόρφωσης με την αμφισβήτηση των δογμάτων του. Στην περίπτωση μας κρίνω πως λειτουργεί η *θεωρία της εκτόνωσης* (relief theory) κατά την ανάλυση του χιούμορ: Η θεωρία αυτή,

²³ Στέφ. Νικ. Ήμελλος, «Νεόφυτος Παγίδας. Καταγωγή, γενέτειρα», στον τόμο *Φιλώτι*, τ. Α', Σύλλογος Φιλωτιτών Νάξου, Αθήνα 1986, 143-158· Στέφ. Δ. Ήμελλος, «Ο λόγιος Γεώργιος Παγίδας», στον τόμο *Ιω. Προμπονάς, Στέφ. Ψαρράς (επιμ.), Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος διά μέσου των αιώνων»*, Αθήνα 1994, 743-750.

²⁴ P. Bourdieu, «Το συμβολικό κεφάλαιο», *Σύγχρονα Θέματα* 80 (Ιούνιος 2002), 18-21.

²⁵ Πρβλ. όσα γράφω για τη γυναίκα σε ένα άλλο ναξιακό χωριό, στην Κόρωνο, στο Μ. Γ. Σέρνης, «Τοπική ταυτότητα και λογισσύνη: Η περίπτωση της Κορώνου (αρχές 20^{ου} αιώνα - 1944) και του Ιωάννη Χουζούρη», *Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος διά μέσου των αιώνων»*, επιμ. Ιω. Προμπονάς, Στέφ. Ψαρράς, Αθήνα 2007, 734-736.

²⁶ P. Bourdieu, *Η διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, μτφρ. Κική Καψαμπέλη, Πατάκης, Αθήνα 2003⁴, στο οικείο λήμμα του *Ευρετηρίου* όρων.

²⁷ Αντόνιο Γκράμσι, *Οι διανοούμενοι*, μτφρ. Χ. Θ. Παπαδόπουλος, Στοχαστής, Αθήνα 1972.

όπως έχω αναλύσει αλλού, εκλαμβάνει την σάτιρα ως *αντιδομή*, ως θεσμοθετημένη παράβαση του κοινωνικά αποδεκτού²⁸. Ο λαϊκός άνθρωπος σατιρίζει ό,τι δεν μπορεί να κατακτήσει, η λυτρωτική αξία της σάτιρας έγκειται στο ότι τον χειραφετεί από κάθε εξωτερική επιβολή, των μορφωμένων εν προκειμένω.

Ο νεαρός ακόμη Ν.Θ. ήταν γνώστης αυτής της *διαφορετικότητας* («*η ρίζα μου είναι διαφορετική*»), την οποία μετέτρεψε σε ατομική, ελεύθερη δημιουργία. Όσα έπονται εδώ είναι κατ' ουσίαν η πορεία και οι μεταμορφώσεις ενός καθημερινού ανθρώπου, οι αξίες του, τα ενδιαφέροντά του, οι στρατηγικές που επινόησε για την πραγμάτωσή τους: Ήδη από το 1931, 15χρονο παιδί, εργαζόταν ως *νερουλάς* (ποτιστής) στη διά-νοιξη της τότε «εθνικής οδού» Νάξου, Τραγέας, Φιλωτίου, Απειράνθου, αμειβόμενος με 25 δραχμές την ημέρα, όταν το αντίστοιχο 10ωρο του εργάτη ήταν 50. Φρόντιζε να προσφέρει εγκαίρως νερό στους διψασμένους εργάτες, σε κάθε έκκλησή τους, για να μην αργοπορούν κατά την εργασία τους. Αργότερα (1938) στρατεύτηκε στην υπηρεσία της πατρίδας. Αγωνίστηκε στο Αλβανικό Μέτωπο, έδωσε την τελευταία του μάχη με τους Γερμανούς στη Θεσσαλία, «κατήλθε» πεζός στην Αθήνα μετά την κατάρρευση της αντίστασης στους κατακτητές.

Με τα πρώτα χρήματα του «μεροκάματου» κυρίως εγκαινιάζει κατάσταση στο Φιλώτι, το 1934, στην περιοχή του *Φασολά*. Εγκαθιδρύει εδραίο εμπόριο δηλαδή, αφού παράλληλα μετέρχεται το *πλανόδιο* με τα όμορα στο Φιλώτι χωριά. Εμπορεύεται κατ' αρχάς είδη μπακαλικής και μαναβικής, τυριά, λάδια, κλπ.

Εν πρώτοις: Ας αποδώσουμε εν συντομία την εικόνα της κοινωνίας του χωριού του κατά τον Μεσοπόλεμο²⁹. Επρόκειτο:

- για μια πολυπληθή κοινωνία, με ισχυρότατον ακόμη και δημιουργικά ενεργό τον πολιτισμό της παράδοσης (πολιτισμική ομοιογένεια), με ελάχιστη κοινωνική διαφοροποίηση (βασισμένη στην οικονομική ανισότητα), με μια τοπική οικονομία *αυτονομημένη* εν πολλοίς, απελευθερωμένη δηλαδή ακόμη από ευρύτερες σχετικές δομές και σχέσεις, μη υφιστάμενη ισχυρές τις έξωθεν επιδράσεις, αλλά λειτουργούσα ως ένα αυτόταρκος ολοκληρωμένο σύστημα³⁰,

- για μια φτωχή ποιμενο-αγροτική κοινωνία, με ελάχιστο αριθμό μορφωμένων (εν σχέσει πάντοτε προς τα γειτονικά παραβαλλόμενα χωριά - πρότυπα της περιοχής, δηλαδή την Τραγέα, την Απειράνθο και ίσως την Κόρωνο). Προτιμώ το αδόκιμο *ποιμενο-αγροτική* για να δηλώσω την κυριαρχία του πρώτου συνθετικού του όρου έναντι του δευτέρου στην συγκεκριμένη φιλωτίτικη περίπτωση. Από την πρώτη μετακατοχική περίοδο και εξής κρίνω πως αρχίζει να μορφοποιείται στο χωριό ό,τι ο αείμνηστος Μανόλης Ψαρράς αποκαλεί «αστική τάξη», δηλαδή (αλλιώς) ένα τμήμα της ισχυρής κοινωνικής ομάδας των *Πιατσαλήδων*. Είναι αυτοί που βασίστηκαν στο *οικονομικό πρωτίστως κεφάλαιο*, για να το μετατρέψουν αργότερα σε *συμβολικό*:

²⁸ Μ. Γ. Σέργης, *Ακληρήματα. Οι αλληλοσατιρισμοί ως όψεις της ετερότητας στην αρχαία και τη νεότερη Ελλάδα*, Αντώνης Αναγνώστου, Αθήνα 2005, 41.

²⁹ Ο πληθυσμός του χωριού κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου κυμαίνεται περί τις 2000 ψυχές. Η απογραφή του 1928 παρουσιάζει 2098 άτομα, 1057 άνδρες και 1041 γυναίκες· η του 1940, 2073 άτομα, εκ των οποίων 1102 είναι άνδρες και 971 γυναίκες. Ευχαριστώ πολύ και από τη θέση αυτήν τον Βασίλη Φραγκουλόπουλο, τόσο για τις παραπάνω πληροφορίες, όσο και για την καλή του διάθεση να διαθέσει το κείμενό μου σε μια πρώτη του μορφή, να καταθέσει τις παρατηρήσεις του και να συζητήσουμε επ' αυτών. Για τον ίδιο λόγο ευχαριστώ την Γαρυφαλλιά Γ. Θεοδωρίδου και τον Αναγνώστη - Νότη Παπακυπαρίσιση.

³⁰ Όπως το περιέγραψε π.χ. ο R. Redfield, «The folk society», *The American Journal of Sociology*: 4 (1947), 293 κ.ε.

«Αυτοί πήρανε στα χέρια τους όλες τις δουλειές του ποδαριού και τ' άλλα παρασιτικά επαγγέλματα στα χωριά μας, με αποκλειστικότητα κρατούσαν το εμπόριο, την κοινοτική αρχή, τον εφημ. Κλήρο, τα εκκλ. Συμβούλια και γίνανε οι κομματάρχες και αντιπρόσωποι των πολιτικών στο χωριό μας. Σιγά-σιγά, κάτω από τη σκιά τους ζούσε ο ξωμάχος, που με το πέρασμα του χρόνου εσημάτισε τη γνώμη πως αυτός ήτανε το κλειδί για να κερδίσει την κάθε του υπόθεση, ακόμα και τη δικαστική – όταν μάλιστα ο πιατσαλής που τον προστάτευε ήτανε με το κόμμα που κυβερνούσε – και είχε τη γνώμη πως χωρίς τον πιατσαλή τίποτα δεν μπορούσε να πάει μπροστά στο χωριό μας»³¹.

Το επάγγελμα του *μεταπράτη* κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου στο Φιλώτι, αν και απαιτούσε δεξιότητες και κάποια ειδίκευση, παρέμενε ακόμη πρωτόγονο, χωρίς τεχνολογία φυσικά και καταμερισμό εργασίας. Ο Ν.Θ. (και κάθε παρόμοιος με αυτόν εκκολλαπτόμενος έμπορος) ήταν ένας αυτοαπασχολούμενος που χρειαζόταν για το ξεκίνημά του όλες τις μορφές του *κεφαλαίου* που προανέφερα. Όσον αφορά στο *οικονομικό κεφάλαιο*, γενικώς, στον «παραδοσιακό» άνθρωπο η *ανεξαρτησία*³² συμβολιζόταν από την κατοχή των προσωπικών του εργαλείων, αυτών των ασήμαντων σήμερα, αλλά τότε σημαντικών τότε εργαλείων / μέσων παραγωγής, που του επέτρεπαν να δρα αυτεξούσιος. Όσο και αν στη μετανεωτερικότητα της σημερινής Ελλάδας (πολύ δε περισσότερο στην ύστερη νεωτερικότητα των πρώην «παχέων αγελάδων» της) το επόμενο ακούγεται μάλλον ως αστείο, ένα από τα πρώτα εργαλεία / μέσα παραγωγής του Ν.Θ. ήταν το γαϊδουράκι του που αντικατέστησε περί το 1950 με μεγαλύτερης «ισχύος, ιπποδύναμης μηχανήμα», έναν ημίονο. Η είσοδος στο επάγγελμα ήταν μεν ελεύθερη, αλλά όχι και εύκολη, διότι είχε ήδη ανταγωνιστές. Άρα, οι δυνατότητες κοινωνικής ανόδου οπωσδήποτε υφίσταντο, ενισχύθηκαν όμως κρίνω και από αυτό που ο Γ. Δερτιλής αποκαλεί «ιδεολογία της προκοπής»³³. Αλλά αυτή αποτελεί φυσική απόρροια της προοδευτικής ιδεολογίας που ενστάλαζε στο νου του η γνώση της καταγωγής του, η κατοχή των *κεφαλαίων* που αναφέρθηκαν, ο ιδιαίτερος ατομικός του χαρακτήρας ως κληρονομημένο *habitus*.

Αλλά και οι εμπορικές περιοδείες αυτών των μικροεμπόρων-μεταπρατών στα πλησιόχωρα χωριά ήταν σημαντικές: Οι γνωριμίες που αποκτούσαν με τους «ξενικούς» (ξένους) ήταν ευεργετικές για την οικονομία του χωριού, αλλά και για την έξωθεν καλή του μαρτυρία: Ήταν πρεσβευτές του, κατέστησαν δηλαδή (αποφαίνεται ο Μ. Ψαρράς) «σπουδαίος παράγοντας στην επικοινωνία των χωριών μας»³⁴. Έγιναν οι γνωστοί *Κουμπάροι* όπως τους αποκαλούσαν, οι φίλοι του κάθε ξενοχωριανού που όταν ετύγγανε κάποιος από αυτούς να βρεθεί στο Φιλώτι (π.χ. για να πωλήσει τηνπραμάτεια του) τον φιλοξενούσε στην κατοικία του³⁵. Μού αφηγήθηκε ο Ν.Θ. την περίπτωση δέκα Γλιναδιωτών που έφθασαν μια νύκτα της Κατοχής στο Φιλώτι, ακολουθώντας τις μάλαξες της κλεμμένης από κάποιους Ψηλοχωριανούς αγελάδας τους... Δυστυχώς για κείνους από κάποιο σημείο και εξής αυτές σβήστηκαν... Τους φιλοξένησε – κοπιώντες και πεινασμένους – με ένα «κεφάλι» τυρί (μόνον οι άνθρωποι της Κατοχής μπορούν αναγνωρίσουν την πραγματική του υλική αξία) και τους

³¹ «Ιστορικά και λαογραφικά σύμμεκτα [Φιλωτίου]», στον τόμο *Φιλώτι*, τ. Α', ό.π., 227.

³² Πρβλ. Eric Hobsbawm, *Ξεχωριστοί άνθρωποι...*, ό.π.

³³ Στο *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, Εστία, Αθήνα 2015², 3.

³⁴ Μανόλης Ι. Ψαρράς, «Ιστορικά και λαογραφικά σύμμεκτα [Φιλωτίου]», στον τόμο *Φιλώτι*, τ. Α', ό.π., 223.

³⁵ Ο.π., 223.

παρηγόρησε ο φίλος τους Νικόλας.

Η εργασία του Ν.Θ. (συνολικά, ως μετερχομένου το εδραίο και το περιοδεύον/στατικό εμπόριο) ήταν αναμφιβόλως επίπονη, απαιτούσε ιδιαίτερο σωματικό κόπο. Το κατάστημά του όμως παρεμπιπτόντως ήταν ένας *ιδιότυπος κοινωνικός χώρος*, λόγω της συναθροίσεως σε αυτό πολλών ατόμων και της επικοινωνίας που αναπτυσσόταν μεταξύ τους. Συζητούσε επί ώρες με τους πελάτες του, ερχόταν σε στενότερη επαφή με την κουλτούρα του ίδιου του χωριού του, η φύση του επαγγέλματός του τον έφερε σε πλεονεκτική θέση έναντι των συγχωριανών του. Κρίνω πως ως «γραμματιζούμενος» επέδρασε με πολλούς τρόπους στην φιλωτίτικη πραγματικότητα, μέσα στο αναλφάβητο περιβάλλον του χωριού του.

Ως μικρέμπορος στο μεσοπολεμικό Φιλώτι τον ξεχώριζε η επαφή του με καθημερινούς ανθρώπους, φτωχούς και ταπεινούς, μακριά από πλούσιους πελάτες ή μεγαλοαφεντικά. Η πελατεία του ήταν οι φτωχοί, φτωχός και ίδιος όπως μού εδήλωσε. Είχε γνωρισθεί στα γύρω χωριά με πολλούς εμπόρους ή απλούς παραγωγούς, με τους οποίους συνεργαζόταν. Στη Χώρα (π.χ.) με τον Βασίλη Σέργη-Βολάρη, ο οποίος είχε οργανώσει μια «χονδρική λαϊκή αγορά», τύπου σημερινής Λαχαναγοράς Αθηνών, στην περιοχή *Κόκκινα Σπίτια*, ένα χιλιόμετρο πριν από τη Χώρα. Από εκείνον αγόραζε είδη της μαναβικής και τα μετέφερε στο Φιλώτι. Προμηθευτές του Σέργη ήταν οι γεωργοί του Λιβαδιού, οι οποίοι του πωλούσαν το πλεονάζον προϊόν από την οικογενειακής φύσεως παραγωγή τους. «*Ο Βασίλης ήταν σαν ένα προξενείο, σαν μια αντιπροσωπεία των Απάνω Χωριανών*». Από τους συγχωριανούς του και τους γείτονες Ψηλοχωριανούς προμηθευόταν τα λάδια και τα τυριά.

Από το 1953 κ.ε. το φιλωτίτικο κατάστημά του αναβαθμίστηκε, αφού πρωτίστως άλλαξε «εμπορικό προσανατολισμό» και μεταφέρθηκε στον χώρο που βρίσκεται σήμερα το κατάστημα του γιου του Μανόλη, επί της κεντρικής οδού του χωριού, στην έξοδο προς Απείρανθο. Έχει παρέλθει ήδη μια 20ετία από την πρώτη του αρχή. Το χωριό έχει αρχίσει δειλά να εξέρχεται από την ακινησία των προηγούμενων ετών. Ζει τη δική του *νεωτερικότητα*, που μεταφράζεται ποικιλοτρόπως. Παραλείπω άλλες εκφάνσεις της, μένω στην κατανάλωση μη παραγομένων από τους ίδιους τους κατοίκους του αγαθών. Τώρα πλέον όλο και περισσότεροι κάτοικοί του συμμετέχουν στην σταδιακά αναδεικνυόμενη καταναλωτική «έκρηξη», καταναλώνουν (τηρουμένων των αναλογιών) και *αγαθά κύρους* (positional goods), ενισχύουν τις ατομικές τους ταυτότητες μέσω και της *κατανάλωσης*. Όπως έχω αναλυτικά παρουσιάσει αλλού, ο ρόλος της στη μελέτη των ατομικών ταυτοτήτων είναι σημαντικός³⁶. Ο Ν.Θ. και οι άλλοι έμποροι ανταγωνιστές του (ο Σμίλης - Μιχ. Βασιλάκης, οι Τζουάννηδες, οι Λιανοπουλαίοι, ο Τσαΐνης - Δημ. Γρατσίας, ο Λενάς - Σταμ. Γρατσίας, κ.ά.) *δημιουργούν πλέον ανάγκες καταναλωτικές* στο φιλωτίτικο κοινό τους, βεβαίως και *τεχνητές*. Άλλα τα *αγαθά επιβίωσης* με τα οποία συμπορεύτηκε επί αιώνες και *διά των οποίων* επέζησε η κοινωνία του χωριού και άλλα τα *του γοήτρου*. Εστιάζω περισσότερο στο σημείο αυτό: Η καινοτόμος (για την εποχή) μήση του φιλωτίτικου κοινού που ανέλαβε «οικεία βουλήσει» ο Ν.Θ. (φυσικά και οι άλλοι «μεταπράτες» προκάτοχοί του και επίγονοι) το οδήγησε να *μεταβεί* σταδιακά σε ό,τι αποκαλούμε σήμερα αγροτοαστική κοινότητα. Ο καταλυτικός ρόλος τού εν λόγω «μεταπράτη» εισχώρησε στις παραδοσιακές δομές του χωριού, γέννημα-θρέμμα τους ο ίδιος,

³⁶ Μ. Γ. Σέργης, *Αστική Λαογραφία...*, ό.π., 533-534, 544-545.

και έθεσε το δικό του λιθαράκι στην μετεξέλιξή τους. Με άλλα λόγια, κατέστησε αυτή τη *μετάβαση* πιο ομαλή και φυσιολογική. Επέφερε μια εκ των έσω μεταβολή χωρίς κλυδωνισμούς, κάτι που θα μπορούσε να επιτύχει μόνον ένας «παραδοσιακός» άνθρωπος με νεωτερικές ιδέες. Βέβαια, όλες οι μεταπολεμικές *μεταβάσεις* που οδηγούσαν προς μια νεοελληνική κοινωνία με βελτιωμένους τους *εξωτερικούς όρους της καθημερινότητάς της* δεν συνάντησαν κοινωνικές αντιστάσεις. Αυτές, όπου εμφανίστηκαν, αφορούσαν σε βαθύτερα ζητήματα...

Η οικονομική και κοινωνική ανέλιξη του Ν.Θ. θεωρώ πως πρέπει να συνδυασθεί με μία ακόμη στρατηγική του, χωρίς βεβαίως να μπορώ να διακρίνω τα όρια ανάμεσα στη στρατηγική και τον έρωτα: Την εξ αγχιστείας *συγγένεια*³⁷, αυτόν τον ισχυρό παράγοντα, τη βασική μήτρα για τη σύλληψη και την οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων, τον βασικό ρυθμιστή κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών σχέσεων των τοπικών ιδίως μικροκοινωνιών, όπως έχει χαρακτηριστεί³⁸. Παντρεύτηκε την αγαπημένη του Ειρήνη, κόρη του Γιώργη Λιανόπουλου (του Βαθιάδη), ενός από τα έξι αδέρφια Λιανόπουλους, μεγαλεμπόρους στο Χαλκί.

Ο Ν.Θ. διαθέτει τώρα πλέον στους πελάτες του τζάμια, λαμαρίνες, μπογιές (ο ίδιος παρεσκεύαζε διαφόρων χρωμάτων ελαιοχρώματα), νήματα, εσώρουχα, είδη μπακαλικής, υδραυλικά, παιχνίδια, νεωτερισμούς. Το ψυγείο του ήταν εφοδιασμένο με κατεψυγμένα είδη, παγωτά, αλλαντικά. Το κατάστημά του είχε δηλαδή τον χαρακτήρα των παλιών παντοπωλείων - «πολυκαταστημάτων». Ήταν ταυτόχρονα και κρεοπωλείο (σε μία γωνιά του). Μπροστά από το κατάστημά του είχε εγκαταστήσει αντλία βενζίνης και πετρελαίου. Είχε παρέλθει πλέον η φιλωτίτικη νοοτροπία που περιγράφει γλαφυρά ο Μ. Ψαρράς και αναφέρεται τουλάχιστον σε μια απώτερη κατά 30 έτη χρονική περίοδο: Το παντοπωλείο κάποιων *Πιατσαλήδων* διέθετε και κρεοπωλείο³⁹. Ο ιδιοκτήτης του περιοριζόταν στη σφαγή ενός λιανού «ζωντανού» και σπανιότατα βοδινού⁴⁰.

Ο Μ. Ψαρράς (στην *ιδιότυπη όντως παρουσίαση* των κοινωνικών στρωμάτων του χωριού περί τον Μεσοπόλεμο) γράφει χαρακτηριστικά για τους *Πιατσαλήδες* και ειδικότερα για μια υποομάδα τους, κάποιους ανθρώπους κοσμογυρισμένους,

³⁷ Βλ. ενδεικτικά Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, ό.π., 65 κ.ε.· ο ίδιος, «Μηχανισμοί “εναλλακτικών κοινωνικών δομών”»: Κουμπαριά και πελατειακές σχέσεις στην αγροτική Ελλάδα», *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1997, 111 κ.ε.

³⁸ Πρβλ. την ανάλυση που επιχειρώ στο παράδειγμα του δημάρχου Ανδρέα Πολίτη της Χώρας Νάξου, στο «Κοινωνία, πελατειακές σχέσεις και δημοτικές εκλογές στον δήμο Νάξου την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα: Η εξέχουσα μορφή του Ανδρέα Ι. Πολίτη (1841-1909)», στον τόμο Χ. Μπαμπούνης (επιμ.), *Ιστορίας Μέρμνα. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Γεώργιο Ν. Λεοντσίνη*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τ. Α2, Αθήνα 2011, 1241-1262.

³⁹ Μανόλης Ι. Ψαρράς, «Ιστορικά και λαογραφικά σύμμεικτα [Φιλωτίου]», ό.π., 221-222.

⁴⁰ Πρβλ. όσα αναφέρω στο Μ. Γ. Σέρρης, *Διαβατήριες τελετουργίες στον μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19^{ου} αιώνα-1922): Γέννηση, γάμος, θάνατος*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2007, 45-46. Παρεμπιπτόντως (επειδή το βρήσκω εξαιρετικά ενδιαφέρον για τη μελέτη της λαϊκής διαίτας, αλλά και του ήθους των «παλαιών») επισημαίνω ότι οι φιλωτίτες έμποροι κατά τη μεσοπολεμική περίοδο δεν έσφαζαν βόδια, διότι είχαν «ιεροποιηθεί» στη συνείδηση των χωρικών, αφού συνδυάστηκαν με τον ζευγά και την από κοινού προσφορά τους στην οικονομία του χωριού. Κρίνω πως η εν λόγω συμπεριφορά θα πρέπει να συνδυασθεί με την προαιώνια – χαμένη προ πολλού – σχέση ανθρώπου και φύσης, ειδικότερα ανθρώπου και ζώων, και δη εκείνων που καταδυνάστευαν κάποτε την ασθενή ανθρώπινη φύση και εκ τούτου θεοποιήθηκαν. Η αγορά, λοιπόν, βοείου κρέατος συνδυαζόταν αυτομάτως στη σκέψη του απλού Φιλωτίτη με την ύπαρξη αρρώστου προσώπου στην κατοικία του, συνιστούσε κοινωνική παράβαση.

με λιγοστές γραμματικές γνώσεις και κατόχους μικρής περιουσίας στο χωριό: «... Όσοι διαθέτανε αυτά τα προσόντα γίνανε μέσα στο χωριό μας εμπορευόμενοι, μεταπράτες και μεσίτες· αλλά [γίνανε] και οι μόνιμοι πρόεδροι και σύμβουλοι της Κοινότητας, οι παπάδες, οι επιτρόποι της εκκλησίας, οι κομματάρχες του χωριού, οι φίλοι και κουμπάροι του βουλευτή που μ' αποκλειστικότητα αλληλογραφούσαν μαζί του. Αυτοί ήτανε οι άνθρωποι που ποτέ τους δεν θ' αρνιότανε τη ζητουμένη κουμπαριά τού κάθε φτωχού...»⁴¹.

Ο Ν.Θ. ουδόλως σχετίζεται με τους παραπάνω, κυρίως δεν υπήρξε ποτέ πολιτκήντης. Ήταν βεβαίως ένας ενεργός πολίτης, με προοδευτικές ιδέες και έτοιμος να τις υπηρετήσει εμπράκτως. Η ανεξαρτησία του μπορεί να ερμηνευθεί ως συνδεδεμένη με τις υλικές συνθήκες του επαγγέλματός του, από αυτήν την ανεξαρτησία του απέρρεε η δυνατότητά του να ασχοληθεί και με τα πολιτικά του χωριού. Όμως δεν ασχολήθηκε με αυτά ενεργά. Προειπώθηκε ότι το κατάστημα του ήταν ένας κοινωνικός χώρος, ένα κοινωνικό κέντρο, μπορούσε να κινητοποιεί, να κατευθύνει τις πολιτικές συνειδήσεις των συγχωριανών του με τους οποίους συνεργαζόταν. Μπορούσε βεβαίως να εκφράζει τη γνώμη του χωρίς να φοβάται ότι θα απολέσει την εργασία του ή τους πελάτες του ίσως, εφ' όσον αυτοί γνώριζαν το ποιόν του ως ανθρώπου εντίμου και ειλικρινούς. Η ανύπαρκτη ακόμη θεσμική οργάνωση των εμπορών στο νησί ενέτεινε αυτήν την αυτονομία τους. Είναι βέβαιο ότι ως ελεύθερος πολίτης και προοδευτικός άνθρωπος υπήρξε υποστηρικτής του γιατρού Παπαθανασίου⁴² στις κοινοτικές εκλογές, ενός ατόμου που κατά κοινήν ομολογία συνέβαλε στην μεταπολεμική μεταβολή του χωριού με το έργο του.

Από το έτος 1938 είχε αρχίζει να επεκτείνει το μεταπρατικό / πλανόδιο εμπόριό του στα Λιβαδοχώρια. Ήταν τότε που «πρωτοκατέβηκε» να πωλήσει τηνπραμάτειά του στα Κάτω Χωριά, η αρχή μιας 20ετούς πολύπλευρης σχέσης που έληξε το 1958.

Κατά πληροφορία του, είχε ξεκινήσει τις δοσοληψίες του αρχικά με το Αγερασί, αλλά το εν λόγω χωριό «ήτανε πολύ φτωχό». Η κρίση του επιβεβαιώνει και δική μου σχετική άποψη⁴³. «Σποραδικά πήγαινα στις Τρίποδες, αλλά η έγνοια μου ήταν το Γλινάδο». Μού εξεθείασε την πνευματική ανάπτυξη των Τριποδιωτών και την οικονομική τους αντίστοιχη, που τους οδήγησε νωρίτερα (εν σχέσει προς άλλα Λιβαδοχώρια) σε μια οικονομική ανεξαρτησία («ήτανε πιο ανεξάρτητοι»), κρίνει όμως πως δεν «του ταιριάζανε», διότι ήτανε κάπως μεμψίμοιροι και «σφικτοί» στις δοσοληψίες τους, ενώ οι Γλιναδιώτες «δεν είχανε μεγάλο εγωισμό στις συναλλαγές».

Επικεντρώθηκε λοιπόν στο Γλινάδο και τον κόσμο του, με τον οποίο απέκτησε μια αξιοθαύμαστη σχέση, την οποία επιβεβαιώνουν ο ίδιος και όλοι οι γλιναδιώτες πληροφορητές μου: «Συνεργάστηκα πολύ ωραία μαζί ντωνε, κατά δύναμη ό,τι μπορούσα κουβαλούσα και αμειβόμουνα. Τίποτε δεν έχασα ποτέ από πάνω τους. Δεν με γέλασε άνθρωπος, ούτε εγώ γέλασα άνθρωπο... Επέρασα μια ζωή χαρισάμενη μαζί ντωνε. Μ' αγκαλιάσανε, έστω και κείνο το πενιχρό εμπόριο πού 'κανα..., εσυδέθηκα τόσο πολύ μαζί ντωνε, που μ' ευχαρίστησενε. Φτωχοί αλλά τίμιοι. Συναλλαγές ωραίες κάναμε, με ευχαρίστηση. – Δεν έχω Νικόλα λάδι.... – Τι είπες; Την άλλη μέρα

⁴¹ Μανόλης Ι. Ψαρράς, «Ιστορικά και λαογραφικά σύμμεικτα [Φιλωτίου]», ό.π., 220.

⁴² Βλ. Ναξιακόν Μέλλον, φφ. 62/140 (24^{ης} Απριλίου 1951), σελ. 1 και 467 (Οκτώβριος 1982), σ. 1. Ευχαριστώ και από τη θέση αυτήν τον φίλο Λάζαρο Θεόφιλο για τη βοήθειά του.

⁴³ Ν. Κεφαλληνιάδης, Αγερασί Νάξου. Το παραγωγικό, παραδοσιακό και τουριστικό Λιβαδοχώρι, Σύλλογος Αγ. Αρσενίου Νάξου, Αθήνα 1987.

ήτανε το λάδι εκεί, το μπετόνι το λάδι ήτανε εκεί. Και τ' άφηνα και περνούσανε επτά, οκτώ μήνες να πληρωθώ, αλλά δεν τάχασα ποτέ. Στους φτωχούς ανθρώπους ήμουν πάντα κύριος, αγαπούσα, γιατί κι εγώ φτωχός ήμουν... μπορεί να δούλευα εμπόριο αλλά δεν ήμουν πάμπλουτος... Τσ' αγκάλιασα και μ' αγκαλιάσανε... Το Γλινάδο τόχα για χωριό μου, να το νιώθω σα συχωριανοί μου, με τ' αστεία μου, με την καλωσύνη μου... έκανα ό,τι μπορούσα, μ' αγκαλιάσανε οι άνθρωποι, τσ' αγκάλιασα και μ' αγκαλιάσανε». Ισχυρότερη απόδειξη αυτών των εκτιμήσεων αποτελεί για μένα η ονομαστική αναφορά του σε όλους τους οικογενειάρχες του χωριού, σε μέλη της οικογένειάς τους, σε επιμέρους Γλιναδιώτες, χωρίς το παραμικρό κενό μνήμης, γεγονός που μου προξένησε ανέκφραστη εντύπωση. Πληροφορήθηκα λεπτομέρειες της ζωής των συχωριανών μου που δεν γνώριζα, καίτοι καταγίνομαι με τη μελέτη του πολιτισμού τους από τη δεκαετία του 1980. Η ισχυρή του μνήμη, χωρίς το δώρημα της όρασης πλέον εδώ και κάποια χρόνια, αποδεικνύει (κατ' εμέ) την έντονη βίωση των σχέσεών του με το ξένο χωριό.

Αναλόγως των προϊόντων που είχε να μεταφέρει προς τα Λιβαδοχώρια, άρχιζε το εκάστοτε μακρύ οδοιπορικό του. Συνήθως ξεκινούσε πρωί, είχε γίνει σταθερό *χρονόσημο* (σημείο αναφοράς) για τους συχωριανούς του, γι' αυτό τους προξενούσε εντύπωση η τυχόν παραβίαση αυτής της *κανονικότητας*. Όταν, π.χ., είχε να μεταφέρει κάποια χοιρίδια, έπρεπε να τα παραλάβει «*λίαν πρωί*» από τους συχωριανούς του, να «κατέλθει» στα Λιβάδια το συντομότερο, για να προλάβει να τα παραδώσει στους αγοραστές τους, πριν ξεκινήσουν κι αυτοί τη δική τους πορεία προς τους αγρούς.

Η πορεία της «καθόδου» του ήταν σταθερή, την είχαν προ αιώνων χαράξει οι άνθρωποι, είτε ως μονοπάτια είτε στα χρόνια του ως δρόμους πλέον: Από το Φιλώτι, διά μέσου Δαμαριώνα, έφθανε στον Δαμαλά, στου *Μαλαματάκη* (εκεί που είναι σήμερα η Shell-Τρόμπα), στο *Χάνι του Κοχλιού* του τσουκαλά, στους Αγίους Αναργύρους, στο 10^ο χιλιόμετρο, στου Μητροπόλου, στο μαρμαράδικο των αδελφών Γεωργιάδη. Το τελευταίο ήταν «οριακό σημείο» της διαδρομής του: Από την κορυφή του λόφου ατένιζε πλέον όλη τη δυτική παραλία της Νάξου, από τη Χώρα μέχρι τουλάχιστον την Πλάκα, τα Λιβαδοχώρια. Ο κατερχόμενος από τα Απάνω Χωριά έμπαινε πλέον στην επικράτεια των Κάτω Χωριών, με τις τόσες μεταξύ τους οριοθετήσεις, διακρίσεις και πολιτισμικές διαφορές. Για τον άνθρωπο-Θεωνά αυτές πάντως ουδέποτε υπήρξαν. Απουσίαζαν κατ' αρχάς από το οικογενειακό του *habitus*, η επαγγελματική του ζωή εξαφάνισε αργότερα όσες τυχόν του ενεφύσησε η κοινωνική αναστροφή με τους συχωριανούς του.

Οι ειδικές συνθήκες της Κατοχής τον ανάγκασαν για κάποιο διάστημα να παρεκκλίνει από την πορεία του: Κατέβαινε στο *Αβιδελοπήαδο*, στις τότε στάνες του Ματάκια, «*είχενε νερό παλαιό, και πίνανε από κεί οι εργάτες πριν να γίνει ο δρόμος ο αμαξωτός*», στο 8^ο χιλιόμετρο, στον Μπλουμά (των Τριπόδων). Θυμάται συγκινούμενος ότι κατ' αυτήν την («μαύρη» για τον τόπο) περίοδο κάποιες αδελφές του προπορεύονταν ως ανιχνευτές και βιγλάτορες, μέσα από στενά, για να μην «πέσουν πάνω» σε ιταλούς στρατιώτες. Το πλέον επικίνδυνο σημείο (κομβικό) ήταν το 8^ο χιλιόμετρο, στο οποίο εγκαθίσταντο από τις πρωινές ώρες οι κατακτητές, για να ελέγχουν την κίνηση. Η συνάντησή του με αυτούς σήμαινε το ολιγότερον απώλεια τηςπραμάτειας του...

Η οδύσσεια των μεταβάσεων στα Λιβαδοχώρια ήταν δεδομένη, κυρίως τους χειμερινούς μήνες: Χιόνια, βροχές καταιγίδες, μπόρες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρησή του ότι δεν θυμάται κάτι ιδιαίτερα σημαντικό από τις καιρικές συνθήκες,

διότι, όπως δικαιολόγησε ο ίδιος την παρατήρησή του, ήλεγχε την κατάσταση του καιρού με τη σχολαστική του παρατήρηση. Η *μετεωρολογία* (λέει η θεωρία) ήταν ανέκαθεν μια ρεαλιστική λαϊκή γνώση, επειδή βασιζόταν (αποκλειστικά σχεδόν) στην ενδελεχή και χρόνια παρατήρηση⁴⁴. Θυμάται μόνον μια απρόβλεπτη καταιγίδα που τον «κυνηγούσε» από την Πάρο, ενώ «ανέβαινε» προς του Μητροπόλου, αλλά ευτυχώς για κείνον, έστριψε το «μέτωπό» της προς την περιοχή του γεφυριού του Περίτση ποταμού και δεν του δημιούργησε προβλήματα.

Κατά την επιστροφή του στο Φιλώτι «σκοτεινιάζοτανε» σχεδόν πάντα στην περιοχή του ναού των αγίων Αναργύρων, στο Σαγκρί. Ήταν ένα ασφαλές χρονοτοπώσημό του, αφού, όταν βρισκόταν πλέον σε αυτό το σημείο, υπελόγιζε επακριβώς την – άνευ απροόπτου – ασφαλή επάνοδό του στο χωριό.

Το ανταλλακτικό του (κατά κύριο λόγο) εμπόριο συνίστατο στην προσφορά εκ μέρους του λαδιού, ελιών, μαλλιών, φρούτων⁴⁵, τυριών και γουρουνιών⁴⁶. Ήταν τα προϊόντα που έλειπαν από την παραγωγή των Κάτω Χωριών και τα οποία ο ίδιος και οι «ανταγωνιστές» του αντήλλασαν με τα πλεονάζοντα σε αυτά: Πατάτες, φασόλια, κριθάρι. Οι Γλιναδιώτες (συγκεκριμένα) τα καλλιεργούσαν κυρίως στον κάμπο τους (αλλά και στην περιμετρική ζώνη του χωριού, στα ελάχιστα παραγωγικά κράσπεδά του, στα *αχτιά* και τα *καυκάρια*⁴⁷). Εκεί, στον κάμπο τους, σε «καλλουργιές» (ειδικά περιποιημένους, οργωμένους, λιπασμένους αγρούς) καλλιεργούσαν επίσης γλυκοπατάτες, κριθάρια, ντομάτες, φασόλια, λίγα βαμβάκια, σάμι, ρεβίθια και άφθονα μπουστονικά, όλα για ιδιωτική κατανάλωση, πλην των τελευταίων που διέθεταν στο εμπόριο. Υπενθυμίζω ότι η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν γεωργοί καθ' όλο το διάστημα του 20^{ού} αι., επρόκειτο δηλαδή με μια *ακραιφνώς αγροτική κοινωνία*. Το 1928, π.χ., σε εκλογικό κατάλογο των μελών της, αναφέρονται όλοι ως γεωργοί πλην δύο υποδηματοποιών, δύο κτιστών και ενός μισθωτή⁴⁸.

Οι Γλιναδιώτες έδιναν ό,τι διέθεταν, άλλοτε είδη, κυρίως την Κατοχή, άλλοτε χρήματα. Θυμάται επακριβώς (διεσταύρωσα τις σχετικές πληροφορίες) και ανταλλακτικές ισοτιμίες, όπως:

- 6 οκάδες πατάτες αντιστοιχούσαν σε τυρί βάρους μίας οκάς
- 4 οκάδες κριθάρι σε μία οκά τυρί
- 40-50 οκάδες πατάτες σε ένα χοιρίδιο
- 8 οκάδες πατάτες σε μία οκά μαλλιά
- 4 οκάδες φασόλια σε μία οκά μαλλιά.

«Ανταγωνιστές» του στο χωριό είχε και άλλους πλανόδιους πωλητές: Από το Φιλώτι

⁴⁴ Πρβλ. Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία...*, ό.π., 112.

⁴⁵ Γνωρίζουμε ότι ήδη από την δεκαετία του 1920 οι κύριες κατηγορίες πλανόδιων στη μεσοπολεμική Αθήνα ήταν οι πωλητές ειδών οπωροπωλείου, γάλακτος, αυγών, και ειδών «ψιλικής». Οι πρώτοι αποτελούσαν την πιο εμβληματική εικόνα πλανόδιου.

⁴⁶ Κατά τον Μανόλη Ιακ. Ψαρρά, κάποιοι *Πιατσάλήδες* του χωριού του είχαν καθημερινές συναλλαγές με τα ναζιακά χωριά αλλά και τα πέριξ νησιά («Ιστορικά και λαογραφικά σύμμεικτα Φιλωτίου», ό.π., 223).

⁴⁷ Το πρώτο από το αρχαιοελληνικό *όχθος*. Το δεύτερο πιθανώς από το αρχαιοελληνικό *καύκα* (ή καύκος) και την υποκοριστική κατάληξη *-άρι* (-άριον). Αθησαύριστη λέξη στο λεξικό της *Μεσαιωνικής* του Κριαρά (βλ. τ. 8, 1982, 117). Βλ. τώρα και Μ. Γ. Σέρρης, *Για μια Λαογραφία των Τοπωνυμίων: Τα τοπωνύμια («μικρο-τοπωνύμια») μιας αγροτικής κοινότητας της Νάξου ως «μελέτη περίπτωσης»*, Εκδόσεις Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, 19 και 96.

⁴⁸ *Εκλογικός κατάλογος της Κοινότητας Γλυνάδου του νομού Κυκλάδων κωδικοποιηθείς και εκτυπωθείς βάσει των περί αναθεώρησης διατάξεων των αποφάσεων του Πρωτοδικείου Σύρου μέχρι και του έτους 1928.*

γνωρίζω πως «κατέρχονταν» εκεί ο Τσαϊνης, ο Δημ. Τζουάννης, ο Μπαμπουνοβασίλης, ο Σμίλης· από τον Δαμαριώνα ο Σπράός, από την Ποταμιά οι Στέλιος και Μανόλης Γρύλληδες. Τα παραγόμενα και αυτομάτως καταναλωνόμενα στο Γλινάδο φρούτα (στο πλαίσιο της οικογενειακής κατανάλωσης) ήταν κυρίως πεπόνια, καρπούζια και ελάχιστα αχλάδια και βερίκοκα. Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι οι Γλιναδιώτες ουδόλως υπολήπτονταν (στις διαιτητικές τους προτιμήσεις εννοώ) π.χ. τα «ξινά»⁴⁹, στα οποία τους «κάλυπταν» επί πολλά έτη αργότερα οι αείμνηστοι Στεφανής Μολινδρής και Μανόλης Ναυπλιώτης, από την Ποταμιά, αειφόρο τόπο παραγωγής τους. Η ελαιοκαλλιέργεια ήταν σχεδόν άγνωστη στο Γλινάδο, αφού ολίγα ελαιόδενδρα υπήρχαν μόνον στην περιοχή *Λαγκάδια*, και μάλιστα μια ποικιλία τους που παρήγε τις μικρού μεγέθους *κορωνιές*, βρώσιμες κυρίως. Το λάδι τής χρονιάς το εξοικονομούσαν ανταλλάσσοντας με τους «Βόρειους» Ναξιώτες τα γεωργικά προϊόντα που προανέφερα. Γενικώς, η κοινότητα κάλυπτε τις ανάγκες της σε είδη και υπηρεσίες που δεν διέθετε με το πλεόνασμα τής (παραπάνω αναφερθείσης) αγροτικής της παραγωγής. Τέλος, την ανάγκη τους για εκτροφή του πολύτιμου *χοίρου οeconomicus* την κάλυπταν οι περισσότεροι κατ' έτος ήδη από τον Αύγουστο, ειδικά όσοι επιθυμούσαν να αποκτήσουν χοίρο υπέρβαρο, ακόμη και 200 οκάδων, υπερπολύτιμο για την οικιακή οικονομία τους, όπως έχω αλλού αναλύσει⁵⁰.

Στέκι του Ν.Θ. στο Γλινάδο ήταν η οικία της Μαργαρίτας του Σκάρκου, στο *Απάνω Χωριό*. Εκεί συγκέντρωνε τα προϊόντα του και από εκεί, αναλόγως των παραγγελιών που μετέφερε, «απλωνόταν» σε όλο το μήκος και το πλάτος του χωριού, από τον *Δέχτη* μέχρι το *Τζιντίλι*. Έτερο στέκι του στο χωριό ήταν η κατοικία της Μαριγώς Τζαννήδαινας⁵¹, στο *Κάτω Χωριό*, αλλά και το κατάστημα κρεοπωλείου του Λαγογιάννη, στο οποίο αποθήκευε τις ανταλλασσόμενες ή αγοραζόμενες πατάτες του. Εκεί διανυκτέρευε σε περίπτωση που δεν επέστρεφε στο χωριό του λόγω κάποιου απρόβλεπτου γεγονότος.

Οι Γλιναδιώτες τον αντιμετώπιζαν κατ' αρχάς ως μια ξεχωριστή κατηγορία ανθρώπου. Δεν γνώριζαν εμπόρους «τύπου Θεωνά» στην κοινωνία τους, αφού αυτή είχε αποκτήσει προ αιώνων «αγροτική συνείδηση» όπως προειπώθηκε· η *αγροτικότητα* ήταν το χαρακτηριστικό τους⁵². Οποιοδήποτε άλλο επάγγελμα ήταν γι' αυτούς εξωτικό ή αμελητέο, άρα ο ξένος φορέας του θα μπορούσε αυτομάτως να μετατραπεί

⁴⁹ Πρβλ. το *ακλήρημα* των Ποταμιτών *Ξινιδάδες*, επειδή η κύρια παραγωγή του χωριού τους ήταν τα λεμονοπορτοκάλια, στο Μ. Γ. Σέργης, *Ακλήρηματα. Οι αλληλοσατιρισμοί ως όψεις της ετερότητας στην αρχαία και τη νεότερη Ελλάδα*, Αντώνης Αναγνώστου, Αθήνα 2005, 207.

⁵⁰ Πρβλ. Μ. Γ. Σέργης, *Λαογραφικά και εθνογραφικά από το Γλινάδο Νάξου*, Προσδευτικός Όμιλος Γλινάδου Νάξου, Αθήνα 1994, 208-209. Πρβλ. επίσης Ευ. Αυδίκος, «Η γουρνοχαρά στη Δυτική Θεσσαλία: Σύμβολα και κοινωνική αναπαραγωγή», στον τόμο Ελ. Αλεξάκης, Μ. Βραχιονίδου, Ανδρ. Οικονόμου (επιμ.), *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2008, 71 κ.ε.· Μ. Γ. Σέργης, «Το Δωδεκάμερο ως διαβατήρια περίοδος στον εθμικό “κύκλο του χρόνου”· Παραδείγματα από την ελληνική και τη βουλγαρική Λαογραφία», *Παρνασσός* 51 (2009), υποσημ. 82-84.

⁵¹ Ακριβώς απέναντι από τη σημερινή δική μου πατρική κατοικία στο χωριό. Οι νεώτεροι συγχωριανοί μου το γνωρίζουν με το όνομα του γιου της στον οποίο το επροικοδότησε: *Του Τζαννίκου* (αγοράστηκε προ ολίγων ετών από τον Νικόλα Σέργη - του Μαραγκού).

⁵² Μ. Γ. Σέργης, «Η ιστορικότητα του τοπίου: Το παράδειγμα μιας αγροτικής κοινότητας της Νάξου, 1953-2003», στα *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με θέμα «Η Γη - Μήτρα ζωής και δημιουργίας»*, Υπουργείο Πολιτισμού, Δ/ση Νεώτερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 2008, 101-112.

ακόμη και σε αντικείμενο χλευασμού. Αντίβαρο είχε την όλη του προσωπικότητα. Ο Ν.Θ. ήταν επιπλέον και ταυτοχρόνως «Ψηλοχωριανός», και είναι γνωστοί στους Ναξιώτες οι μεταξύ Απανχωριανών και Κατωχωριανών πραγματικοί και συμβολικοί ανταγωνισμοί, ως μια ακόμη επιβεβαιωμένη πραγμάτωση του αντιθετικού διπόλου *βουνό vs κάμπος*⁵³. Όμως, όλα τα παραπάνω αρνητικά στοιχεία, ως *a priori* δεδομένα στην σύναψη διαπροσωπικών σχέσεων, τα διέγραψαν όσα αναλυτικά έπονται.

Ο Ν.Θ. αξίζει να υμνηθεί ως ένας ξεχωριστός άνθρωπος με τους όρους που ανέλυσσα παραπάνω. Αλλά και για έναν επιπλέον λόγο, που υφέρπει στα προηγηθέντα. Για το ήθος του. *Με δεδομένο ότι το ήθος του ανθρώπου του «παραδοσιακού» πολιτισμού κατ' ουδένα τρόπο μπορεί να θεωρηθεί ομοιότροπο και ομοιογενές* (το καθόρισαν εντάσεις, φιλονικίες, διαβολές, κλπ.⁵⁴), αξίζει να τον μνημονεύσει κάποιος και ως άτομο εξαιρέτου ήθους, υποδειγματικό πρότυπο για τους υπολοίπους συγχωριανούς του και μάλιστα τους νεωτέρους, αλλά και για τους ξένους. Υπήρξε διαφορετικός και σ' αυτό το εξέχον ζήτημα. Γι' αυτό και επιβλήθηκε στη συνείδησή τους. Η καλοσύνη και η ηθική συμπεριφορά ανέκαθεν αφοπλίζουν ακόμη και τον κακοπροαίρετο λόγο του άλλου. Καθιστούν το δίκαιο άτομο ευκολότερα αξιεκτίμητο, όπως μας δίδαξε ο πολιτισμός του «παραδοσιακού» ανθρώπου. Ο λαϊκός άνθρωπος αντάμειβε τις συμπεριφορές που εναρμονίζονταν με το ιδανικό του *δικαίου* και της *αρετής*. Το επιβεβαιώνει ο Bourdieu: Όποιος συμμορφώνεται με τον κοινοτικό κανόνα έχει υπέρ αυτού την ομάδα. Θεωρεί μάλιστα πως μπορούμε να κάνουμε λόγο για έναν «... οικουμενικό ανθρωπολογικό νόμο, με βάση τον οποίο υπάρχει κάποιο κέρδος (συμβολικό και, κάποτε, υλικό) από την υποταγή στο οικουμενικό, από την (τουλάχιστον) φαινομενική συμμόρφωση προς τις επιταγές της αρετής»⁵⁵. Θυμίζω ότι, κατά τον Αριστοτέλη, δίκαιος είναι αυτός που πράττει διαρκώς (χωρίς επιβολή ή από άγνοια) δίκαιες πράξεις, ώστε να γίνουν έξεις: «*ὁρῶμεν δὴ πάντας τὴν τοιαύτην ἔξιν βουλομένους λέγειν δικαιοσύνην, ἀφ' ἧς πρακτικοὶ τῶν δικαίων εἰσὶ καὶ ἀφ' ἧς δικαιοπραγοῦσι καὶ βούλονται τὰ δίκαια*»⁵⁶. Η ανθρώπινη δράση αφορά πάντα στην εμπρόθετη (στοχαστική και ενδιάθετη) πλευρά της ανθρώπινης ύπαρξης, επαναλαμβάνουν αιώνες μετά οι ανθρωπολόγοι⁵⁷.

Στις συζητήσεις μου με τον Ν.Θ. ακούσθηκε πολλές φορές η έννοια *καθήκον*. Την προσάρμοζε στον λόγο του όταν μιλούσε για το ηθικό του καθήκον έναντι των ανθρώπων (των φτωχών ειδικότερα), το επιβεβλημένο από τον Θείο Νόμο· όταν μιλούσε για την *κυρίαρχη αναπαράσταση* της ηθικής του επαγγέλματός του, που εκ των πραγμάτων είχε προ αιώνων δημιουργήσει αρνητικές συνυποδηλώσεις στον κρίνοντα λαό: *A priori*, έμπορος σήμαινε συνήθως γι' αυτόν τον μικροαπατεώνα, τον εκπρόσωπο της απάτης και της πονηρίας⁵⁸. Μού τόνισε ιδιαίτερως ότι αυτή η

⁵³ Μ. Γ. Σέργης, *Ακλήρηματα...*, ό.π., 183 κ.ε.

⁵⁴ Αυτονοήτως, κάθε προοπάθεια εξιδανικεύσεώς του δεν ανήκει στην επιστημονική Λαογραφία. Πρβλ. Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, ό.π., 49.

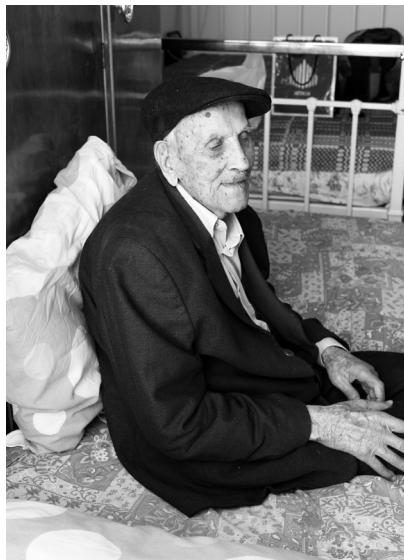
⁵⁵ P. Bourdieu, *Πρακτικοί λόγοι για τη θεωρία της πράξης*, μτφρ. Ράνια Τουτουντζή, Πλέθρον, Αθήνα 2000, 216, 217.

⁵⁶ *Ηθικά Νικομάχεια*, 1129a, 6-9.

⁵⁷ Thomas Hylland Eriksen, *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα...*, ό.π., 93.

⁵⁸ Είναι ενδιαφέρουσες οι εκκλήσεις και οι συμβουλές που απευθύνει ο λόγιος έμπορος Ξ. Ζυγούρας στον συνάδελφο της εποχής του (δεκαετία 1870), προκειμένου να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά εκείνα που απαιτούνται για να διαλύσουν τις στερεοτυπικές αρνητικές συνδηλώσεις για το επάγγελμά τους. Πρέπει να είναι αυτάρκης, λιτός, ελευθέριος, φιλόπονος, οικονόμος, φρόνιμος, ακριβής,

λατρεία στην «θρησκεία του καθήκοντος» προ-
σπάζεται από τον Θεό, αλλά έχει γίνει πλέον για
κείνον μια αυτόνομη ηθική, ανεξάρτητη, ενσω-
ματωμένη στην ψυχή του. Οι απόψεις του – κρί-
νω πως – είναι ενδιαφέρουσες, ειδικά σήμερα,
που έχουμε πλέον περάσει από την *θρησκεία
του καθήκοντος* στην *απουσία καθήκοντος*⁵⁹.
Στη μεταηθική κοινωνία του καιρού μας, γράφει
ο Λιποβetsκί, «... η ρήξη της κουλτούρας του
απόλυτου καθήκοντος συνεχίζει ασταμάτητα
την πορεία της υπέρ των αποκλειστικών ευ-
δαιμονικών αξιών, η ηθική ανακυκλώνεται σε
θέαμα...»⁶⁰. Ο Ν.Θ. παραμένει βαθύτατα θρη-
σκευόμενο άτομο, νιώθω όμως πως βιώνει αυτό
το αίσθημα στην αληθινή του διάσταση/αξία,
χωρίς ακρότητες, αλλά με την υπακοή του στον
νόμο της ηθικής λογικής που επιβάλλει το ορ-
θόδοξο θρησκευτικό δόγμα.

Αυτό το **ήθος** του επιβεβαιώνουν πρωτίστως οι μαρτυρίες κάποιων συγχωριανών
του που επέλεξα τυχαίως. Οι συνάδελφοι Αντώνης Τζιώτης και Χάιδω Μουστάκη, ως
εκπρόσωποι όλων των συμπολιτών τους (των γεροντοτέρων κυρίως, που συνομίλησαν
μαζί μου στα καφενεία του χωριού) έγραψαν μεταξύ άλλων:

«... Ανοίγοντας τις σελίδες του πολιτιστικοκοινωνικού και οικονομικού παρελθό-
ντος του χωριού μου, του Φιλωτίου, θα βρούμε πολλούς ανθρώπους που “άφησαν
όνομα” λόγω της επαινετής κοινωνικής των πολιτείας και της επαγγελματικής των
δραστηριότητας. Ιδιαίτέρως μάλιστα στο χώρο της εμπορικής ζωής επεφάνησαν και
διέπρεψαν αρκετοί συγχωριανοί μου, οι οποίοι είναι καταγεγραμμένοι στις δέλτους
της συλλογικής μνήμης με τιμητικό περιεχόμενο.

Ανάμεσα, λουπόν, στα επιφανή στελέχη της φιλωτίτικης οικονομικής ιστορίας κα-
ταλέγεται και ο Νικόλας Εμμ. Θεωνάς, ο οποίος, κατ’ ευτυχίαν, συμπληρώνει εφέτος
το 101^ο έτος της ηλικίας του, με εμφανή βεβαίως τη βιολογική του γήρανση, αλλά
με εμφανέστατη την πνευματική του διαύγεια.

Ο Νικόλας Θεωνάς εκ νεότητος υπήρξε υπόδειγμα εργατικότητας και δημιουργι-
κής ανησυχίας. Άνθρωπος συγκροτημένης σκέψης και φιλοπροόδων οραματισμών,
κατόρθωσε επάξια να συνδέσει το όνομά του με την εμπορική ιστορία του Φιλωτίου
και να διαλάβει με την ανθρωπιά και την κοινωνική καλλιέργειά του σε μια κοινωνία
στερήσεων και δυσκολιών. Η ακάματη εργατικότητά του και το ευφυές πνεύμα του,
τον κατέστησαν παράγοντα, που με εκσυγχρονισμένες εμπορικές κινήσεις, εδόμη-
σε όνομα λαμπρό και έμπιστο στη φιλωτίτικη κοινωνία. Το οικονομικό δοϋναι και

πιστός, φιλόανθρωπος. «Μίσει την αδικίαν. Απεχθάνου την πλεονεξίαν. Απόφευγε την ιδιοτέλειαν. Καταπολέμει την πολυτέλειαν. Αποστρέφου την φιλαργυρίαν. Απεχθάνου την ηδυπάθειαν. Φοβού την πενίαν, καταδίδωκε την αταξίαν» τον συμβουλεύει (*Ο αληθής πρακτικός βίος του εμπόρου, εν Κωνσταντινουπόλει 1873, τύποις Ι. Α. Βρετού & Σιας, 203-204*).

⁵⁹ Αναλυτική θεώρηση αυτών των ζητημάτων βλ. στο Ζιλ Λιποβetsκί, *Το λυκόφως του καθήκοντος*, μτφρ. Βερόνικα Μηγιάκη, Καστανιώτης, Αθήνα 1998.

⁶⁰ Ζιλ Λιποβetsκί, ό.π., 66.

λαβεῖν μετά των συγχωριανῶν του αποτελούσε παράγοντα ασφαλούς εγγύησης, με αμοιβαιότητα ανυπόκριτης εμπιστοσύνης. Το όνομα “Θεωνάς” έχει περάσει πια στα ηχηρά ονόματα της εμπορικής και κοινωνικής ζωής του Φιλωτίου. Ο Θεωνάς, έχει γράψει, αυτό που λέμε “ιστορία”. Δικαίως απολαμβάνει σήμερα την ειλικρινή αγάπη και την απέραντη εκτίμηση των συγχωριανῶν του...».

Σε διαφορετικό ύφος, αλλά στο ίδιο πνεύμα κινείται η «κατάθεση» της Χ. Μουστάκη: (...) Πρώτη στάση στο γλυκοπλάνεμα του νου, το μαγαζί του Θεωνά. Ο Παράδεισος όλων μας. Το Κέρας της Αμαλθείας στην υπέρτατη αφθονία του. Ράφια μακρόστενα αναρτημένα από τους τοίχους συνιστούσαν ποικιλόσχημα κυτία, όπου φάνταζαν προϊόντα και τα προς πώλησιν είδη εύτακτα και αυστηρά ταχτοποιημένα. Πώς τούτος ο χώρος από μια αστείρευτη πηγή αγαθών μετουσιωνόταν σε αυτονόητο σημείο συνάντησης, στέκι σύντομης φιλοσοφίας, ανταλλαγής των ανά τον κόσμο πληροφοριών, ενημέρωσης των τεκταινομένων στο Φιλώτι μας; Θυμάμαι και κείνη τη μεγάλη δίπτυχη πόρτα και την ξύλινη καταπακτή μπροστά της που οδηγούσε σε υπόγεια εφεδρική πηγή αγαθών. Κάθε φορά που γινόμουν αυτόπτης μάρτυρας της ανάσυρσής της, γέμιζα φόβο, δέος, απορία, περιέργεια για το βαθύ έρεβος που ξεχυνόταν από τα έγκατα της. Στιγμές ανείπωτης χαράς η παραμονή μου στο κατάστημα. Πίσω από τον πολυκαιρισμένο μα καθάριο πάγκο, προβάλλει το ψηλό, αριστοκρατικό, ευθυτενές παράστημα του Νικόλα του Θεωνά. Τα γυαλιά κατηφόριζαν χαμηλά στην μύτη σε μια μόνιμη θέση και στον παιδικό εύπλαστο κόσμο μου ενείχε θέση σοφού και παντογνώστη. Τα χέρια του έπαιρναν εντολές και κείνα τάχιστα και αβίαστα αποσπούν από τα καλόστρωτα ράφια ό,τι ο πελάτης ζητούσε. Μια πανύψηλη σκάλα ήταν έτοιμη πάντα να φέρει επί γης ό,τι υπήρχε ψηλά. Πόσο ευγενής, ανθρώπινα ζεστός, διακριτικός; Πόσο ήρετο η μορφή και ο ρόλος του στη παιδική φαντασία μας με τα ειδών - ειδών καλούδια που ταξίδεψαν από την μεγαλούπολη! Έμπορος οξυδερκής, ταχύνους, εχέφρων, εντιμότατος. Οι λογαριασμοί υπολογίζονται από μνήμης, η χρήση του μολυβιού γινόταν μόνο από σεβασμό στον πελάτη. Διησθάνετο τις οικονομικές ανάγκες των συντοπιτών και τις διαχειριζόταν με διακριτικότητα και σεβασμό. Το μαγαζί του κοντά, και αργότερα – μέχρι και σήμερα – στον κεντρικό δρόμο του Φιλωτίου λειτουργούσε δυναμικά και πολύπλευρα. Ήταν κάτι σαν σούπερ-μάρκετ της εποχής, κέντρο αγοράς προϊόντων, χώρος πολιτιστικών κοινωνικών ενημερώσεων. Ήταν και γραφείο μεσιτικό της εποχής, που εξυπηρετούσε ανιδιοτελώς και σαφώς αφιλοκερδώς όντινα επιθυμούσε να προβεί εις πώλησιν ή αγοράν οικήματος, κτήματος.

Ο Νικόλας ο Θεωνάς λάτρης του βιβλίου, φιλογνώστης και φιλομαθής διεδραμάτισε για την κοινωνία του χωριού με το εμπορικό του δαιμόνιο ρόλο καθοριστικό και ο χώρος του ήταν εστία πνευματικού ενδιαφέροντος. Το εμπορικό κατάστημα δεν ήταν απλά ο τυπικός χώρος αγοράς και συναλλαγής. Αρκούσε το έναυσμα να δοθεί και ο πλήσμων σε προϊόντα χώρος να μεταλλαχτεί την ίδια στιγμή σε χώρο σύσφιξης σχέσεων και αλληλοπειραγμάτων, συνάντησης χωριανών, χώρος ανατροφοδότησης ψυχής. Και μόνο το περπάτημα ως του Θεωνά ευφροσύνη διάθεση εμφυσούσε. Το φτάσιμό μας στην πόρτα του εμπορικού σήμαινε και τη μυστηριακή μετάβασή μας διά μιας σε έναν άλλο κόσμο σε άλλες χώρες άγνωστες και μαγικές. Ίαμα λυτρωτικό και ανακουφιστικό στη χειμωνιάτικη μοναχικότητα, η αίσθηση και μόνο της παρουσίας του μαγαζιού. Θάλλπος τρυφερό για μας τους επόμενους οι εν ζωή όντες. Είναι ανάμεσα μας ο Νικόλας ο Θεωνάς. Εκατοντούτης. Στο πολύπτυχο αιωνόβιο πρόσω-

πο του απηχεί η ιστορία μιας ολόκληρης εποχής του Φιλωτιού. Στο πρόσωπο του αγωνιστή πολυγνώστη συγχωριανού μας νιώθω πως και οι απόντες μαχητές μιας δύσκολης εποχής κινούνται γύρω μας. Στέκουν δίπλα μας, μας ενισχύουν, ώστε να μπορέσουμε κι εμείς οι επόμενοι να γράψουμε τη δική μας, μικρή ιστορία...».

Επικυρώνουν (το ήθος του) επίσης οι μαρτυρίες των Γλιναδιωτών. Όλοι, *ανεξαιρέτως* αναπαριστούν την ιστορία των σχέσεών τους με επαινετικά λόγια. «Ο καλύτερος Έλληνας» χαρακτηρίστηκε από κάποιον. Θυμούνται μάλιστα την θερμή υποδοχή που του επεφύλαξαν το 1985, όταν «κατήλθε» στο χωριό για να ιδεί άλλη μια φορά συγκεντρωμένους τους «αδελφούς» του, όπως τους χαρακτήρισε, Γλιναδιώτες. Γράφω «συγκεντρωμένους», διότι εννοείται πως όλα τα χρόνια, μετά το 1958, τους συναντούσε στη Χώρα ατομικά, όταν μετέβαινε εκεί για τις εμπορικές του δοσοληψίες και εκείνοι για τις μικροεργασίες τους.

Το επιβεβαιώνει (το ήθος του) μια δική του μαρτυρία από την γλιναδιώτικη εμπειρία του. (Ο ίδιος απέφευγε να μιλά στις συνεντεύξεις μας για ζητήματα που αναδείκνυαν τον αλτρουιστικό του χαρακτήρα): Οι πατάτες που αγόρασε και ζύγισε κάποτε *νύκτωρ* στο χωριό και ξαναζύγισε στο Φιλώτι την επομένη ήταν ολιγότερες κατά πέντε οκάδες. Αμφιταλαντεύτηκε αν θα έπρεπε να ανακοινώσει το θέμα στον συναλλαγέντα μαζί του Γλιναδιώτη. Το αποφάσισε τελικά. Θυμάται τη σκηνή, στο καφενείο του Βαγγέλη του Ντάλα (μετέπειτα Νερά), με «αντίδικο» τον Ν.Κ., ο οποίος αρνήθηκε την ελλειμματική πώληση. Ο Ν.Θ. είναι κατηγορηματικός: «*Ήθελα να σου το πω για να γίνω πιστευτός. Δεν έγινα; Δεν τις θέλω!*».

Το πιστοποιεί ο ίδιος με τα τέκνα που κατέλιπε στη φιλωτίτικη κοινωνία, τον Μανόλη και τον Γιώργη, ως υλική πραγμάτωση του δικού του ήθους και συνεχιστές του γένους του. Δεν χρειάζεται να αναφερθώ εδώ γενικά στη συμβολή της οικογένειας στην ηθική και πνευματική ζωή των τέκνων της, με την παροχή προς αυτά πρωτίστως των απαραίτητων ηθικών προτύπων. Δεν παραβλέπουμε φυσικά τον ρόλο της μητέρας τους, της κυρίας Ειρήνης, αφού οι Brody και Schaefer απέδειξαν ότι οι μητέρες ασκούν μεγαλύτερη επιρροή στην ηθική σκέψη και την ανάπτυξη των παιδιών τους.

Το αποδεικνύει, τέλος, ο ίδιος με την υλική και ηθική βοήθεια που προσέφερε στις αδελφές του, προκειμένου αυτές να αποκατασταθούν και να δημιουργήσουν τις δικές τους οικογένειες.

4. Συμπεράσματα

Ο Ν.Θ. ανήκει στους δεκάδες ανά το πανελλήνιο επαγγελματίες εκείνους που αναδείχθηκαν σε ενεργά υποκείμενα της τοπικής ιστορίας· ανήκει στην κατηγορία εκείνων των Ελλήνων που στηρίχθηκαν στις δυνάμεις τους, στην αγάπη τους για το εμπόριο, στην ανεξάρτητη απασχόληση, απαλλαγμένοι από παντοδαπές δεσμεύσεις· που δημιούργησαν συνθήκες κοινωνικής αποδοχής τους (ακόμη και ως «τραπεζίτες των φτωχών») ή και ως «κομματάρχες» μικροκοινοτήτων και πόλεων. Ο Ν.Θ. είναι ένα κατ' αξίαν αναγνωρισμένο άτομο, με συνείδηση της καταγωγής του, που αγωνίζεται να υπερβεί τον κοινωνικό ντετερμινισμό, με προσφορά στο κοινωνικό σύνολο. Ενέπνευσε τους νέους, υπηρέτησε δικαίως την κοινωνία του, διά του επαγγέλματός του, τής πρότεινε νέα πρότυπα ζωής, έθεσε τη σφραγίδα του στην τοπική ιστορία του χωριού του. Η επιτυχήστερη διαφήμιση των προϊόντων του ήταν το ίδιο το ήθος του.

Η ελληνική Λαογραφία έχει να ωφεληθεί τα μέγιστα αν αναπαρασταθεί ο κόσμος

όλων αυτών των ξεχωριστών ανθρώπων (των έξι ενδεικτικών κατηγοριών που προανέφερα) ανά κοινότητα της ελληνικής επικράτειας. Οι συγκλονιστικές λεπτομέρειες που (είμαι βέβαιος ότι) θα προκύψουν από μια τέτοια επιστημονική εργασία θα ολοκληρώσουν την εικόνα τής κοινωνικής ζωής του «παραδοσιακού» χωριού, που χαρακτηρίζεται από έντονες αντιθέσεις και εσωτερικές συγκρούσεις. Θα διαλύσει και τον τελευταίο ισχυρισμό περί των δήθεν «αγγελικά πλασμένων» αγροτικών κοινωνιών, αφού οι ξεχωριστοί άνθρωποι των περισσότερων κατηγοριών της πρότασής μου εκφράζουν στην πλειονότητά τους την *ετερότητα*, άρα τη διαφοροποίηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό.